

**Barlay Ö. Szabolcs (szerk.)
Álarc nélkül
Négy szemközt Nyugat álprófétáival**

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

VILÁGNÉZETI FIGYELŐ

I.

ÁLARC NÉLKÜL

**NÉGY SZEMKÖZT NYUGAT
ÁLPRÓFÉTÁIVAL**

Rousseau, Tolsztoj, Brecht

Hemingway, Marx

Szerkeszti Barlay Ö. Szabolcs

Impresszum

Barlay Ö. Szabolcs (szerk.)
Álarc nélkül
Négyszemközt Nyugat álprófétáival

Rousseau, Tolsztoj, Brecht, Hemingway, Marx

Világnézeti Figyelő / 1

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 2005-ben jelent meg Székesfehérvárott, a PANAX Kft. Nyomdaüzem készítésében (felelős vezető: Nagy József), az ISBN 963 460 668 7 azonosítóval. Az elektronikus változat a szerkesztő, Barlay Ö. Szabolcs, engedélyével készült. A könyvet lekipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más szerzői jog a szerkesztő tulajdonában marad.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Tájékoztató.....	4
Jean-Jacque Rousseau	6
Lev Tolsztoj	12
Bertolt Brecht.....	20
Ernest Hemingway	25
Karl Marx.....	30

Tájékoztató

Julien Benda könyve, *Az írástudók árulása*, a múlt században óriási vihart kavart fel világszerte. Nálunk különösen, hiszen magyar fordítása elé Babits Mihály írt tanulmányt.

Könyvének alapgondolata még jobban megmarad bennünk, ha az eredeti francia címnek „clerk” szavára figyelünk. Tudniillik a clerk a latin clericusból ered, – az pedig papot, egyházi embert jelent. És valóban így volt ez a kultúrák kezdetén, a nyugatinál is, nálunk is. Az írás-olvasás a papok privilégiuma volt évszázadokon keresztül. Ők tanították meg a városok, falvak népét a betűvetésre a káptalani és a szerzetesi iskolákban.

Mindezt azért jó megjegyezni, mert ennek a tanulmánynak épp az a célja, hogy rámutasson mostani helyzetünk gyökerére. Tudniillik évszázadok óta a „klerikusok” lázadásának vagyunk szemtanúi. Nem véletlenül utal a francia „clerk” a kérdés metafizikai hátterére. Az írás-olvasás ugyanis legcsodálatosabb bizonyítéka és igazolása az emberi szellem isteni eredetének, vagyis annak a teremtői gesztusnak, hogy az ember Isten képére és hasonlatosságára teremtett. Így került a homo sapiens az anyagi világ csúcsára, ahogy ezt Teilhard de Chardin ún. hominizáció fogalma kifejti. Anyagba rejtett, de onnét „kinőtt” szellemi létünk az írásban-olvasásban, a filozófia és az összes tudomány létrehozásában ontológiai szükségletként Istenre mutat, hiszen Neki köszönhetjük szellemi létünket. Ez önmagában is azt jelentené, hogy a clerk-nek, az írástudónak, minden szellemi alkotása egyúttal Istent dicsőítse, – és fejtse meg a teremtett világba elrejtett isteni titkokat.

És ez évszázadokon át így is volt, mindaddig, míg az írástudók egyike-másika, majd pedig többsége fel nem lázadt az ellen, akitől kapta szellemi képességeit, vagyis saját Teremtője ellen. Tanulmányunk azt kívánja felderíteni, hogy kik voltak ezek a lázadók, saját szent hivatásuk árulói? Paul Johnson *Intellectuals*, 1988-ban (London) megjelent könyvének megállapításait felhasználva, megdöbbenő képet kapunk ezeknek a zseniális lázadóknak gondolatvilágáról, ugyanakkor életükről is. Szinte kivétel nélkül jellemükben, erkölcsükben rokkant személyiségek voltak. Az értelem kalandorainak nevezhetjük őket, vagy a Biblia szavaival élve: álprófétáknak.

Lényegét tekintve tanulmányunk Paul Johnson segítségével arra kísérel választ adni, hogy mikor és kiknek nevéhez fűződik a keresztény Európa kultúrájának aláaknázása, melynek szükségszerűen el kellett érkeznie abba a stádiumba, melyben ma élünk: a „*lázaadok, tehát vagyok*” világába. Nem véletlenül hirdette meg a keresztény világ ma élő legnagyobb apostola, II. János Pál Európa újraevangelizációját.

* * *

Az elmúlt kétszáz évben az értelmiségiek befolyása egyre nőtt. Ma már egyre világosabban látjuk, hogy amilyen mértékben fogyatkozott a klérus befolyása a társadalomra, olyan mértékben lépett helyére a világi entellektüel, hogy betöltse a keletkezett űrt, és átvegye a társadalom sugalmazójának a tisztét.

A probléma gyökerét abban kell látnunk, hogy ezek a társadalomra hatást gyakorló értelmiségiek többnyire agnosztikusok, szkeptikusok vagy ateisták voltak. Eleinte burkoltan, később nyíltan és radikálisan azt hirdették, hogy szabadgondolkodók. Ez az ő megfogalmazásukban azt jelentette, hogy rájuk nem érvényesek a kinyilatkoztatás, vagyis az egyház előírásai és kötelmei. Még pontosabban fogalmazva: tudatosan szembefordultak az evangélium hit- és erkölcs rendszerével, amit Erasmus Krisztus filozófiájának nevezett és vallott. A történelemben először léptek fel olyan emberek, akik növekvő magabiztossággal és merészséggel állították, hogy pusztán értelmükre támaszkodva, nemcsak meg tudják állapítani a társadalom bajait, hanem orvosolni is tudják.

Klerikus (egyházi) elődeikkel ellentétben, ők nem szolgái vagy tolmácsai, hanem helyettesei voltak az isteneknek. Prométheust utánozták, aki ellopta az égi tüzet, és lehozta a földre.

Az „ellopott tüzet” elsősorban arra használták fel, hogy felgyújtsák és kiirtsák a vallásnak, az egyháznak centrumait, és nevetségessé tegyék az evangélium képviselőit. Nagy élvezettel vizsgálták és bírálták, hogy mennyire feleltek meg a pápák, a papok a maguk hirdette elveiknek: a tisztaságnak, az igazmondásnak, a testvéri szeretetnek és a jóakaratnak? A negatív értékeléssel párhuzamosan igyekeztek kimutatni, hogy mennyit ártott az emberiségnek a keresztény hitrendszer, és az evangéliumban gyökeredző aszkézis moralitása, melynek jézusi alapja a „tagadd meg magadat”, és mindmáig élő jelképe a kereszt! Ők épp az ellenkezőjét hirdették: „*semmiben se tagadd meg magadat*”.

Mivel e kalandoroknak az volt a céljuk, hogy a keresztény kultúra szentélyeit megsemmisítsék, és a ledöntött oltárok fölé önmaguk trónját állítsák fel, itt az ideje, hogy kiterjesszük ezt a vizsgálódást örájuk is. Vajon az igazságot mondták- és írták-e? És meghirdetett elveik szerint alakították-e saját életüket? Erkölc és ítélőképesség tekintetében volt-e joguk hozzá, hogy utat mutassanak az emberiségnek? Mennyire voltak becsületesek a családjukkal, a barátaikkal, a társaikkal? Tisztességesek voltak-e gyermekeik nevelésében, a szerelem, a hűség, a szexualitás és a pénzügyek terén? És ha halált kiáltottak Krisztus filozófiájára, vajon az ő rendszereik hogyan állták az idő és a gyakorlat próbáját?

Úgy gondoljuk, hogy a modern társadalomnak fogalma sincs, hogy kik voltak azok, akiket évszázadokon át csodált és követett. Ebben a témakörben ma már komoly szintézisek születtek. Ezek egyike az említett *Paul Johnson*, világhírű keresztény művelődéstörténész legújabb könyve, melynek legfontosabb megállapításait igyekszem olvasóimnak átadni. (*Intellectuals* című könyvének magyar fordítása 2002-ben az Európa Kiadónál jelent meg, *Értelmiségiek* címen.)

Jean-Jacque Rousseau

A sort Rousseau-val kezdjük. Vajon miért? Hiszen nem ő volt az első nagy kalandor. Valóban Spinozától Voltaire-ig számos világhírű lázadó zsenit kellene megemlítenünk, – mégis valamiben övé az elsőbbség.

Rousseau volt ugyanis az, aki nemcsak kortársaira, de az utókorra is a legrombolóbb hatással volt. Igazi „pályafutása” halála után kezdődött, és a Rousseau-kultusz napjainkig tart. Jó tíz évvel az 1789-es francia forradalom előtt halt meg, de azt számos kortársa az ő művének tekintette. Napoleon véleménye ebben megegyezett XVI. Lajoséval. A forradalom vezetői között élénk vita folyt arról, melyikük hasonlít leginkább Rousseau-hoz. A forradalom alatt a konvent megszavazta, hogy hamvait a Pantheonba szállítsák. Maga Robespierre így nyilatkozott: „Rousseau az egyetlen, aki lelki nagyságával és jellembeli kiválóságával méltónak mutatkozott rá, hogy az emberiség tanítója legyen”. Minden forradalomnak szüksége van egy példaképre, ideálra, akitől származtat mindent, jót, rosszat, gonoszságot egyaránt. A konvent elnöke kijelentette: *„Az az egészséges változás, amely erkölcsünkben, szokásainkban, törvényeinkben és érzéseinkben végbement, Rousseau-nak köszönhető.”*

De ne gondoljuk, hogy ez a rajongás csupán a forradalom korszakára volt jellemző. Miután meghalt, az ermenenonville-i tó közepén levő Nyárfák-szigetén temették el, és sírjához úgy zarándokoltak tisztelői Európa minden részéből, mint ahogy a zarándokok mennek a szentek sírjához. Használati tárgyait ereklyeként tisztelték.

Ilyen előzmények után jobban megérthetjük George Sand ujjongását, aki „szent Rousseau-nak” szerette nevezni. De a legnagyobbak sem hiányoznak a sorból. Kant szerint Rousseau „a lelki érzékenység legnagyobb fokán állt”. Shelley „fennkölt lángelmének” tartotta. Schiller szerint „Krisztushoz hasonlatos lélek volt, akinek csak az ég angyalai lehetnek méltó társai”. Rajongói között nagy nevetek találunk: John Stuart Mill, George Eliot, Hugo, Flaubert... Tolsztoj ezt mondta: „a legnagyobb és legegészségesebb hatással Rousseau és az Evangélium volt az életemre”.

És mindezt nem csak a romantikus írók érezték és vallották. A megszedített rajongók sora folytatódik a mában. A jelenkor egyik legbefolyásosabb entellektüelje, Claude Lévi-Strauss például így ír főművében, a *Szomorú trópusokban*: „Rousseau a mi mesterünk, a mi testvérünk... Ennek a könyvnek minden lapját öneki ajánlhattuk volna tisztelettel, ha ez a tiszteletadás nem lenne méltatlan nagy emlékéhez”.

Mindez elképesztő! Különösen, ha végig olvassuk Rousseau saját vallomásait önmagáról, vagy a róla szóló kritikákat. Mindez azt sugallja, hogy az emberek, ha rajongókká válnak, oktalanok, logikátlanok, következetlenek és babonások! Vajon mi lehet a Rousseau-mítosz titka? Az okok egész sorát lehet felsorakoztatni.

1.) E mítosz titka mindenekelőtt abban keresendő, hogy rengeteget írt, és a toll zseniális mestere volt. Ezt elsősorban stílusának köszönhet: lenyűgözi olvasóját, függetlenül attól, hogy igazat mond, vagy gátlástalanul valótlan állít! Olvasója minden megfontolás nélkül elhiszi, amit az író mond, még azt is, hogy az életszentség csúcán áll, és emiatt mindenki üldözi. *Ezért az utóbbi évszázadok legveszélyesebb írója!*

2.) Nagy népszerűsége azzal is magyarázható, hogy a már különben is kiüresedett, önmagában meghasonlott társadalom elit rétegének tudott merész dolgokat mondani, és új eszméket hirdetni. Ő mutatta ki, hogy milyen sok a mesterkéltség a civilizációban; elsőként bírálta a városi túlfinomultságot; az elidegenedést, és hangoztatta a természet, a szabad levegő, a rendszeres testgyakorlás fontosságát. Mindezt szívhez szóló ügyességgel tette, mert

elsőbbiséget adott az intuíciónak a rideg ésszel szemben... És ez már önmagában biztosítja a sikert.

3.) A szerelmesek és a házasságukban boldogtalan asszonyok között volt a legtöbb rajongója, különösen *Új Héloise* című regénye óta. Az írás alcíme jól tükrözi Rousseau szándékát, hogy még véletlenül se férjen kétség az iránt, hogy kiknek szánta regényét: *Két szerelmes levelei*. A történet rendkívül ügyesen van megírva. Egy fiatal nő szerelméről szól, aki enged szenvedélyének, megbánja és szenved érte. – Rousseau nagyon jól tudta, hogy a szenvedélyek esetén ábrázolása abban a korban – tíz évvel a forradalom előtt – játék a tűzzel, és maga ellen fordítja az egyházi és világi hatóságok dühét. Így is történt, Párizs érseke azzal vádolta a szerzőt, hogy – idézem – „a kéjvágy mérgét csepegteti a lelkekbe, bár színleg elítéli”. (Ez a rövid mondat Rousseau karakterének lényegére tapint rá.) A ravaszul megfogalmazott előszó is csupán azt a célt szolgálja, hogy kelendőbb legyen a könyv. Ebben kijelenti, hogy az a lány, aki akárcsak egy oldalát is elolvassa a regénynek, eljuttassa üdvösségét, – de hozzáteszi: „tisztá lelkű lányok különben sem olvasnak szerelmi históriákat”. Nos, tény, hogy megszületett a kialakulóban lévő középosztály női „tagozatának” szánt sikerregény, melyet „a tisztá lelkű lányok” éppúgy olvastak, mint a tisztas matrónák, akik többnyire kalózküadások révén jutottak hozzá. – Az állami hatóságok pedig betiltották az *Emil* című könyvének terjesztését a fennálló társadalmi rend elleni izgatás miatt, – és elrendelték, hogy az Igazságügyi Palota előtt égessék el, – szerzőjét pedig tartóztassák le. Ekkor inkább elbűjt, földönfutóvá vált...

4.) Legmaradandóbbat a *Vallomások* könyvével alkotott. Ebben az a forradalmi új, hogy ő előtte senki nem akarta, nem tudta, és talán nem is merte mások előtt feltárni, leírni legbensőbb világát, legintimebb érzéseit, vívódásait, szerelmi, testi, szexuális élményeit. Bizonyára nem véletlen, hogy bár halála előtt nyolc évvel már elkészült könyvével, mégsem akarta életében megjelentetni. Nemcsak erkölcsromboló ízléstelenségei miatt, hanem különösen azért, mert ebben a művében találták kortársai a legtöbb valótlanyságot, – és ezt nagy hangosan, ország-világ előtt felhasználták volna ellene. Mindenről úgy ír, hogy olvasói megsajnálják, megszeressék és pártjára álljanak „üldözőivel” szemben. Ő az irodalomtörténet nagy panaszgóója. Míg olvasói a mai napig elhiszik minden szavát, addig a szakirodalom utána nézett állításainak, és miközben lenyűgöző olvasmányoknak mondják, írójáról azt állítják, hogy „lélektani eszközökkel dolgozó, tapasztalt szélhámos” (Huizinga és Paul Johnson i. m. 23.).

Épp azért, mert legtöbben minősíthetetlennek és Rousseau hírnevéhez méltatlannak tartják ezt a jelzót, sietnek megmagyarázni, hogy miért és milyen értelemben tartják „szélhámosnak”. Rousseau ugyanis – mint a következő fejezetekben az olvasó is meggyőződhet róla – valósággal szentnek, követendő példaképnek állítja be magát, és közben saját életében a legalapvetőbb erkölcsi normákat is lábbal tiporja. A megtévesztés, a tudatos félrevezetés miatt legtöbb barátja megszakított vele minden kapcsolatot. Ami Rousseau tisztességtelenségét oly veszélyessé tette, az az ördögi ügyessége, amellyel koholmányait előadta. Életrajzírója, Crocker professzor erről ezt mondja: „A vitáiról és a veszekedéseiről szóló beszámolóik mind ellenállhatatlanul meggyőzőnek és őszintének tűnnek, de a tények valósággal sokkolják az embert.” (P. Johnson i. m. 36.)

Mielőtt részletbe bocsátkozunk ebben a kérdésben, szükségesnek vélem Johnson szavait idézni: „Nagyon kevesen vannak, akiknek az élete kiállná a beható vizsgáldást, és valahogy ellenkezik a jó ízléssel, hogy Rousseau-ét minden részletében az erkölcs alapján ítéljük meg. De miután ő maga minduntalan hivatkozott magas erkölcsi normáira, és ami még fontosabb: erősen hatott az etikára és a magatartásformákra, nincs más választásunk, mint állításait szembesíteni a valósággal.” (I. m. 37.)

Én még annyit fűzök ehhez, hogy mivel az evangélium és a keresztény életszemlélet, a Philosophia Christi helyébe saját magát, szabadelvű eszmerendszerét és a gátlástalan

szabadosságot tette mércének az emberiség számára, szükségképp párhuzamot kell vonnunk az evangélium és Rousseau tanítása és erkölcsi világa között.

Az Isten és a felebarát szeretete

Érthető, hogy elsőként ebben a témában szeretnénk tisztán látni, hiszen ez a gerince, a fundamentuma a Philosophia Christi-nek. Tudjuk, hogy a minden képességünket latba vető istenszeretet és az önzetlen felebaráti szeretet, melynek fokmérője „úgy szeresd a másikat, ahogy önmagadat”, a legfőbb parancs. És azt is tudjuk, hogy ezen a téren 2000 év óta nem adatott más példa, „modell”, mint Jézus Krisztus. Egyedül Ő mondhatta hitelesen: „Úgy szeressétek egymást, ahogy én szerettelek titeket.”

És mit mond, és mit cselekszik Jean-Jacque Rousseau?

Saját állítása szerint olyan ember volt, aki azért született, hogy szeressen, sőt a szeretet tanát nagyobb kitartással hirdette, mint a legtöbb pap. – Természetesen azonnal arra kérünk választ, hogy vajon ezt hogyan valósította meg saját életében. Hogy még igazságosabbak legyünk, szűkítjük a kört, és azt kérdezzük, hogyan valósította meg meghirdetett szeretet-tanát legszűkebb családi körben, a természet rendje szerint?

Anyja akkor halt meg, amikor őt világra hozta. Apja semmit sem jelentett neki, de eltűnt testvérével sem törődött. Apja halála nem volt több, mint öröklési lehetőség. Testvérét holtá nyilvánította, hogy övé legyen a család pénze. Családját csupán pénzforrásnak tekintette. Pedig a *Vallomásokban* épp az ellenkezőjét írta: „Egy az állítólagos ellentmondásaim közül: a majdnem piszkos zsugoriság nálam a pénz mélységes megvetésével jár együtt.”

Ha ilyen volt a viszonya vér szerinti családjával, vajon jötevőivel hogyan bánt? Például Warransnéval, aki négy alkalommal mentette meg a nyomortól, és egy ideig a szeretője is volt. Amikor megfordult a kocka és Warrensné került nagy nyomorba, nem segített rajta, – és azonnal megmagyarázta ennek okát is: az őt körülvevő gazfickók úgy is elvették volna tőle a pénzt. De még leveleket sem írt neki. Magyarázat? Azért nem írt, mert nem akarta saját bajaival is szomorítani.

Az önző, sőt aljas kizsákmányoló „szeretetnek” épp Rousseau volt a megtestesítője. A 23 éves Terézt, a mosónőt, maga mellé vette, együtt élt vele, de feleségül nem vette el. Szűk baráti köre akkor távolodott el Rousseau-tól, amikor napvilágra került mindaz a borzalom, amit saját gyermekeivel tett. „Az ember gyomra is felfordul, amikor megtudja, mit tett saját gyermekeivel”, írja P. Johnson (i. m. 41.). Teréztől öt gyermeke született, de nem engedte meg neki, hogy akár egyet is otthonában tartson. Az elsőnek nevét sem tudjuk, – azt sem, hogy fiú vagy leány volt-e. Igen nehezen győzte meg Terézt, közös gyermekük anyját, hogy az újszülött a Talált Gyermekek Menhelyébe kerüljön. Egy rejtjeles kartont csúsztatott a pólyába, és meghagyta a bábaasszonynak, hogy vigye el. – Ezt tette mindegyik gyerekével. De a történetnek ezzel nincs vége. A lelenházba került gyerekek közül igen kevesen maradtak életben. A csecsemők kétharmada már az első évben meghalt.

Rousseau természetesen nem tudta teljesen titokban tartani ezt az ügyet. Nemcsak fennmaradt leveleiből tudjuk, hogy hányszor kellett védekeznie a vádak miatt, de van ennek egy irodalmi dokumentuma is. 1764-ben ugyanis nem kisebb személyiség, mint *Voltaire*, a szabadgondolkodók másik vezére felbőszülve azon, hogy Rousseau őt ateistának nevezte, elleniratot jelentetett meg egy genfi lelkipásztor képében *Le sentiment des citoyens (A polgárérzelemről)* címen. Ebben nyíltan azzal vádolja egykori barátját, hogy őt gyermekét eltaszította magától, sőt vérbajosnak és gyilkosnak nevezte.

Rousseau tagadta a vádakot, de élete végéig nem tudta tisztára mosni önmagát, mert képtelen volt lelkiismeretének tükrébe nézni. Helyette a legkülönbözőbb érvekkel igyekezett megmagyarázni rettenetes tettét; – pl.: elvetemült, istentelen barátai ajánlották neki az árvaházat, és ő szegény, ártatlan hallgatott rájuk. Máskor azzal érvelt, hogy hírnevével

hogyan tudta volna összeegyeztetni Teréznek, a mosónőnek nivóját. „Reszkettem attól, hogy kiszolgáltatassam a gyerekeket ennek a rosszul nevelt családnak.” Amikor érezte, tapasztalta, hogy barátai, ismerősei nem fogadják el érveit, hozzákezdett *Vallomásainak* megírásához, melyben öngazolásként mindennek épp az ellenkezőjét találta ki. „Biztos vagyok benne, hogy a leggyöngédebb édesapa lettem volna... Ami pedig a kegyetlenséget illeti (Voltaire vádja), hogy lehet effélét feltételezni róla, aki az erkölcs oly magas fokán áll?... A nagynak, az igaznak, szépnak lángoló szeretete egyesülhet-e valaha is egyazon lélekben azzal a lealjasodással, mely aggály nélkül lábbal tiporja a legédesebb kötelességet? Nem! Hangosan kimondom: ez lehetetlen. *Jean-Jacques soha, életének egyetlen pillanatában sem lehetett érzéketlen, szívtelen ember, természetéből kivetkőzött atya.*” (P. Johnson i. m. 43.)

Végeredményben Rousseau azért sem akarta életében kiadni a *Vallomásokat*, mert tudta, hogy baráti körének egyetlen tagja sem fogja elfogadni hazugságait. Álérveivel még jobban ártott önmagának, mert kegyetlenségét önzéssel és képmutatással tetézte.

Van azonban ennek a „gyermek-drámának” egy másik vetülete, melyre a minden részletre rávilágító Rousseau-kutatás derített fényt. Annyit töprengett ugyanis a gyermekeivel szemben tanúsított magatartásán, hogy végül elhatározta, kidolgozza saját nevelélméletét, az *Emilt* és a *Társadalmi szerződést*. Vagyis az öngazolásként összehordott koholt érvek kezdtek lassacskán meggyőződéssé szilárdulni és tanítása egyik tételévé, sőt pillérévé vált.

A Rousseau-i államelmélet

Miután meggyőződhattünk arról, hogy a szeretet területén megbukott, és áthidalhatatlan szakadék tátong szavai és cselekedetei között, vizsgáljuk meg, hogy mit hirdetett az államról. És kérdőre kell vonnunk, mert épp tőle ered az a totalitárius államelmélet, melynek megvalósítói korunk Hitlerei és Sztálinjai.

A Rousseau-i szemlélet szemben a Philosophia Christi tanításával a szülői kötelezettségeket az államra ruházza át. A társadalmi, sőt az erkölcsi fejlődés kulcsa a nevelés, ezért az államra tartozik. Az a körülmény, hogy Rousseau szülőként gyalázatosan viselkedett, hamis morális érvek különös láncolatával kötődik ideológiai magzatához, a totalitárius államhoz. Nehezen hihető, pedig minden bizonnyal igaza van a szellemi áramlatok történetével foglalkozó kutatók véleményének, hogy a keresztény alapokon nyugvó nyugati társadalom alá Rousseau rejtette el az első aknát. Úgy vélte, a fennálló társadalmat egy merőben másfajtanak kell felváltania, amelynek vezérelve az egyenlőség. Az állam a kulturális ráhatás módszeres folyamata révén mindenkit egyenlővé tenne. Az állam lenne az atya (patrie), gyermekei pedig a polgárok, akik mint valamiféle paternális árvaház lakói, mindenben követik „az atya” utasításait. Ebben a szabadelvű elméletben az állam „az általános akarat” megtestesítője.

Az álnok csúsztatás abban ismerhető fel, hogy míg Rousseau önhatalmúlag taszította el magától saját gyermekeit, itt, az elmélet síkján, a polgárgyerekek saját elhatározásukból vetik alá magukat az állam/árvaház fennhatóságának. Ezzel eleve megfosztják magukat minden későbbi panaszkodástól, véleménynyilvánítástól. Mivel maguk kívánták a törvényeket, így a velük járó kötelezettségekkel is meg kell békülniök.

Ki ne ismerné fel ebben mindazt, amit a 20. században átélünk. A Rousseau-féle állam, lényegében önkényuralmi hatalommal van felruházva, birtokolja az embereket és minden képességüket. Ez az államterv sok tekintetben előrevetíti azt, amit más-más hangsúllyal, de lényegét tekintve Mussolini, Hitler, Lenin, Sztálin, Mao át is ültettek a valóságba. És érdemes elgondolkodni azon is, hogy a kambodzai Pol-Pot rezsim vezetői Párizsban végezték egyetemi tanulmányaikat, és nagyon jól ismerték Rousseau eszméit. Ne feledjük, hogy ő fogalmazta meg először: lényegében minden az államtól, a politikától függ: a politika mindenre alkalmas. Rousseau ezzel előkészítette a talajt a 20. század fő téveszméi és

rettenetes kalandjai számára. Az „agymosás” kifejezést ugyan nem használta, de ezt írta: „Akik meghatározzák egy nép nézeteit, a cselekedeteit is meghatározzák... Az emberek önmagukra csakis az állam részeiként gondoljanak... Mivel nélküle semmit sem tehetnek, mindent érte fognak tenni. Mindenük az övé lesz, és ő lesz a mindenük.”

Ezzel a politikai folyamatot az emberi élet középpontjába helyezte. És tanaiban ez az igazán forradalmi. Tőle ered az a beteges illúzió, mely sokaknál fixa ideává torzult, hogy az ország vezetője, a törvényhozó, a politikus, az állami eszmék pedagógusa új messiásként minden emberi problémát meg tud oldani, és rajtuk keresztül az újfajta állam az emberiség összes baját orvosolja. Bizonyára emlékezünk azokra az időkre, amikor Sztálint, a generalissimust, Rákosit, a született anarchistát, a nép atyjának illett nevezni... Nos a gyökerek Rousseau-ig nyúlnak vissza!

Rousseau erkölcsi életének és elveinek részleteibe nem kívánok bocsátkozni, éppen fiatal hallgatóim és olvasóim miatt. Épp elég erkölcstelenséget látnak és hallanak az élet minden területén nap, mint nap. Számomra az eddig elmondottak elegendők annak a látszólagos rejtélynek megmagyarázásához, hogy Rousseau-tól előbb-utóbb miért fordult el minden barátja, ismerőse, és miért csalta meg leghűségesebb szeretője is, gyermekeinek anyja, Teréz. Könnyebb lenne a rejtély megoldása, ha lenne biztos adatunk arra vonatkozóan, hogy „terheltségét” örökölte. Nem, ez az eset nem áll fenn. Máshol kell keresnünk a helyes és igaz választ.

Paul Johnson összegyűjtötte az erre vonatkozó adatokat, és most ennek nagyon lerövidített vázlatát adom közre a tanulmány befejezéseként. A fent elmondottakból egyértelmű, hogy Rousseau állandóan konfliktusokba bonyolódott, mert féligazságait nem tudta senkivel sem elfogadtatni, még önmagával sem. A karakterológia fogalmával élve, szorongásait úgy kompenzálta, hogy mindig másban kereste a hibát, vagyis félre vezette önmagát is. De túl ezen, a hatóságokkal is állandóan problémája volt. – Tudnia kellett, hogy a forradalom előtti évtizedekben az állami hatóságok börtönbe zárták a merész tanokat hirdető írókat. Ő ennek ellenére sorra megjelentette fent idézett műveit, és utána pánikba esett. Kényszerképzetei miatt bujkálni kezdett, Angliába menekült legjobb barátja, David Hume segítségével. Csakhogy itt sem nyugodott meg. Meg volt győződve, hogy épp Hume az áruló, és ő tartja kezében az ellene irányuló összeesküvés szálait. Hume, aki kezdetben szerénynek, önzetlennek találta, miután jobban megismerte, szörnyetegnek nevezte, „aki azt képzei, ő az egyetlen fontos ember a világon”. A tények makacsok, csakhogy Rousseau nem viselte el azokat, még akkor sem, ha barátai igyekeztek meggyőzni arról, hogy ezek a tények egytől egyig tőle származnak. A tények elismerése helyett a pót cselekedetek egész rendszerét dolgozta ki. Ezek az írásai remekművek. 1766. július 10-én Hume-nak írt 18 oldalnyi leveléről ezt mondja egy irodalomtörténész: „Az egyik legragyogóbb, leglebilincselőbb dokumentum, amit bomlott agy valaha is létrehozott.” (vö. Johnson i. m. 31.)

Mindenkivel összeveszett. Néhány a sok közül: Összeveszett Diderot-val, akinek a legtöbbet köszönhette. Hosszú kapcsolatuk tapasztalatait összegezve így nyilatkozott: „Rousseau álnok, hiú, akár a Sátán, hálátlan, kegyetlen, képmutató és csupa rosszindulat.” Összeveszett Voltaire-rel, aki őt „rettentő hiú, gonosz embernek” tartotta. Rousseau – mint említettük – Voltaire-t ateistának nevezte, pedig lényegét tekintve ő is rászolgált e megbélyegző jelzőre...

Nagyon gonosz és sértő módon szakított d'Épinay asszonnyal, aki a legmelegebben pártolta. És mivel képtelen volt elviselni, hogy a *Vallomásokból* tartott felolvasásai alkalmával neves személyek becsületébe gázolt, a hatóságokhoz fordult, kérve, hogy tiltsák be a felolvasásokat. Ez megtörtént, de Rousseau az utolsó alkalommal még kijelentette: „Aki tekintetbe veszi természetemet, jellememet, erkölcsömet, és el tudja hinni, hogy nem vagyok becsületes ember, az kötelet érdemel.” Ezt a kijelentését döbbszent csend fogadta... Érthető,

hogy d'Épinay asszony férje e szavakkal búcsúzott el Rousseau-tól: „Csak szánalmat érzek ön iránt, semmi más.”

Lesújtó véleménye volt róla Friedrich Melchior Grimmnek, a német irodalmi kritikusnak és diplomatának, aki eleinte egyengette Rousseau útjait a felső körökben, de később „utálatos, szörnyű alaknak” nevezte. Ugyanez volt a véleménye a velencei francia nagykövetnek, akinek titkára volt, de egy év múlva a gróf kiadta az útját „hihetetlen arcátlansága” miatt.

A megdöbbenő az, hogy általában azok fordultak el tőle, akik kezdetben szeretettel voltak iránta és segíteni akartak neki. Mindez azonban nem kisebbítette Rousseau-t azok szemében, akikre személye és művei szellemi és érzelmi hatással voltak és vannak. Élete folyamán számos barátságot tett tönkre, de minden nehézség nélkül tudott helyettük újakat kialakítani, és mindig talált új csodálókat, legtöbbször előkelő hölgyeket, mágnásokat, akik meghívták vacsorára, rendelkezésére bocsátották egy-egy házat, és – amit annyira áhított – magasztalták. Akik életét nem ismerik, csak írásait, ma is rajonganak érte, és nem értik, hogy miért van ennyi ellensége.

A Rousseau-kutatás ma már életművének minden egyes mozzanatát ismeri. Könyvtárnyi monográfia, tanulmány, cikk igazolja mindazt, amit eddig elmondtam róla. Befejezésül egyik modern ismerőjének, J. W. Allen-nek disszertációjából idézem Rousseau karakteréről írt sorait: „Mazochista, exhibicionista, hipochonder, önkielégítő, lappangó homoszexuális hajlamú, képtelen normálisan szeretni, félénk, kleptomániás, ingerlékeny, fősvény, narcisztikusan befelé forduló, kezdődő üldözési mánia...” (vö. P. Johnson i. m. 50.)

Legtalálóbban Sophie d'Houdelot grófné jellemezte, az egyetlen nő, akit Rousseau saját bevallása szerint szeretett. Ezeket írja: „Ijesztően csúnya volt, és a szerelem nem tette vonzóbbá. De megesett rajta a szívem, és elnézően és kedvesen bántam vele. *Érdekes örült volt.*”

A kérdés azonban mindvégig abban rejlik, hogy örültnek született, vagy szünni nem akaró önbecsapásai miatt azzá tette magát? A jelek arra engednek következtetni, hogy lelkében meghasonlott, mert önmagát és a világot félrevezető magatartása, visszataszító önimádata beszámíthatatlanná tette. Van egy biztos fogódzó pont, a *Dialogues avec moi meme* (*Párbeszédök önmagammal*) című munkája, melyet élete végén írt, és a paranoia minden ismérve felfedezhető benne. Amikor ezt befejezte, biztosra vette, hogy ellenségei meg akarják semmisíteni kéziratát, ezért 1776. február 24-én elment a Notre Dame-ba, hogy a főoltárra téve a menedékjog oltalma alá helyezze írását és közvetve íróját, önmagát. Am a szentély rácsa be volt zárva. Baljós jel! Így hazament, és hat másolatot készített kéziratáról. Az utolsó pillanatig azt hitte, hogy ügynökök ezrei üldözik.

Vajon mi lett volna, ha ez a francia szellemóriás, az irodalmi stílus zsenije nem önmagát imádja, hanem Azt, akitől talentumát kapta!? Bizonyára nem került volna szembe önmagával, és nem aknáztta volna alá az evangélium szellemére épülő Philosophia Christi-t.

Lev Tolsztoj

A világirodalom legnagyobb írójáról lesz szó ebben a fejezetben. Alkotásait magyarul is olvashatjuk (Tolsztoj művei, Bp. 1964 – 1967). Rendkívül fontos felhívni a figyelmet, hogy megállapításaink fő forrása összes műveinek 10. kötete: *Naplójegyzetek* (Gellért György fordítása).

Az általunk vizsgált értelmiségiek közül Lev Tolsztoj volt a legambiciózusabb. Maga előtt látta célkitűzéseit, és azokat határozottan, keményen meg is tudta fogalmazni. *Új vallásalapító akart lenni, új messiás, próféta, aki besorolta magát a legnagyobbak közé: Mózes, Izaiás, Konfucius, a korai görögök, Szókratész, Spinoza, Pascal, Feuerbach.*

Naplóiban többször olvasunk ilyen megjegyzéseket, az önteltségnek sokszor egészen arcátlan megnyilvánulásait: *„Éppen a zseni fogalmáról olvasok, és ez meggyőzött arról, hogy különleges ember vagyok... Még soha nem találkoztam emberrel, aki erkölcsileg annyira jó lett volna, mint én.”* – Lelkében mérhetetlen nagyságot érzett. Ugyanakkor nem értette, hogy nem szereti senki... *„Nem vagyok sem bolond, sem abnormális. Nem vagyok rossz ember, sem tudatlan. Érthetetlen.”* (1853. július 18., október 12., november 2., 1857. július 7.)

Nem működött jól a lelkiismerete, és nem vette észre, hogy épp mérhetetlen önteltsége, gögje miatt nem szerették. Soha nem tudott intim kapcsolatot létrehozni másokkal, mert felsőbbrendűségének tudatában ítélkezett mindenki felett. Bizonyára ez a gög választotta el őt Istentől is.

Sokban hasonlított példaképére, Rousseau-ra. 12 évesként költő, 16 éves korában egyetemista. Falja a regényeket. Diplomata akar lenni. Aztán bevonul katonának, a Kaukázusban teljesít szolgálatot. Ezekben az években is úgy viselkedik, mintha mindig színpadon lenne, és mint drámai színész „játsszana”. Szerepeit azonban állandóan változtatja, – képtelen hosszabb ideig ugyanazt vállalni.

A katonaságot azért kell megemlítenünk, mert lényegében itt lett íróvá! Tudniillik vázlatokat készített kedvtelésből a katonaéletről. Eleinte nem nagyon foglalkoztatta, hogy író váljék belőle. Pedig ez volt, ez lett volna igazi hivatása. Kortársainak felfogásával egyetértett: nem méltó egy nemeshez a regényírás. Az irodalom legfeljebb mint olvasmány, mint társadalmi, társasági téma jött számításba... Tény, hogy katonai éve alatt néhány remek írás került ki tolla alól: *Rajtaütés, Kozákok, Erdőirtás, Szevasztopol*. És már ekkor készített feljegyzéseket a Samil csecsen vezér ellen indított hadjáráthoz, melyeket félretett, és csak élete végén vette elő, hogy megírja briliáns regényét, a *Hadzsi Muratot*.

Három időszakra lehet osztani írói tevékenységét: Az ötvenes években írja legtöbb elbeszélését. 1860-ban jelenik meg a *Háború és béke*. 1870-ben az *Anna Karenina*.

Érdeemes épp irodalmi pályafutása tükrében közelebbről megvizsgálni, hogy mennyire nem ismerte önmagát. Annak ellenére, hogy regényei nemzeti hőssé tették, ő mindenképpen próféta akart lenni. Vagyis nem azt tette, amire született, és így önmagát csapta be. Ezért is találunk karakterében annyi ellentmondást. Mert ha ráébredt volna arra, hogy őt az Isten írónak teremtette, bizonyára az tette volna boldoggá, és nem keresett volna élete végéig „pótcselekedeteket”, amelyek idegeit, érzékeny lelkiismeretét és környezetét állandóan feszültségben tartották, sőt kínozták. Tolsztoj ugyanis bűnös léleknek tudta magát, és erős büntudat gyötörte emiatt.

Paul Johnson három konfliktus zónát említ Tolsztoj erkölcsi életében: *a szerencsejátékok esztelen hajszolását, szexuális ösztöneinek gátlástalanságát és birtokainak állandó gyarapítását.*

Hogyan vallott ezekről ő maga?

1.) 1849. május elsején ezeket írja Szergej bátyjának: „Semmilyen nyomós okom nem volt, hogy Szentpétervárra jöjsek, semmi érdemeset nem csináltam itt, egyszerűen elvettem egy halom pénzt, és adósságba keveredtem... Addig is, amíg birtokom egy részét eladom, azonnal szükségem van 3.500 rubelre. Hasonló idiótaságot az ember életében egyszer követhet el.”

Valójában még tíz évig folytatta a szerencsejátékokat kisebb-nagyobb megszakításokkal, időközönként óriási tételekben és súlyos veszteségekkel. Emiatt birtokainak egy részét el kellett adnia, és adósságokat halmozott fel mindenütt: rokonoknál, barátoknál, kereskedőknél, melyeknek nagy részét soha sem fizette vissza. Egy barátja ezt írta róla 1857-ben, Stuttgartban: „A játéknak nem tudott ellenállni. Háromezer frankot tett meg, és egy sou-ja sem maradt”. – Felesége szerint később vagyona elherdálása miatt lelkiismeretfurdalást érzett és erős büntudata volt, de az, hogy a kölcsönöket törlessze, nem foglalkoztatta. Nem tartotta elég színpadias cselekedetnek, hogy visszaadjon egy régi kölcsönt.

2.) Tolsztojt még ennél is jobban gyötörte a büntudat szexuális életének rendezetlensége miatt. Ezen a téren sem volt őszinte, és még elnézőbb volt önmagához. Éppen ezért önostorozásának nincs sok hitele.

Azt ne várja senki e sorok írójától, hogy akárcsak összefoglaló képet nyújtson Tolsztoj ösztön-életének örvényeiről és nő-ügyeinek szennyeséről, – azt azonban éppen az annyiszor hangoztatott „prófétai” és vallásalapítói tervei és szándékai miatt érdemes leszögezni, hogy ezen a téren is becsapta önmagát és a világot. Ugyanis bűneiért nem önmagát hibáztatta, hanem a nőket. P. Johnson oldalakon keresztül idéz naplórészleteket, melyekben nemi betegségeiről számol be. Minduntalan azt írja: „A lányok tévútra visznek.” (1853. június 25.).

Az igazán elszomorító Tolsztojjal kapcsolatban az, hogy ezeket a meglehetősen alpári elképzeléseit a nőkről élete végéig fenntartotta. Már húszévesen megfogalmazta azt, amit házasságában is vallott: *„A nők társaságát a társadalmi élet szükséges kellemetlenségének tartom... mert kiktől tanuljuk a kéjsóvárságot, a léhaságot és még annyi bűnt, ha nem a nőktől? Ki tehet arról, hogy elveszítjük az olyan velünk született érzékeket, mint a bátorság, az állhatatosság, az igazságosság – ha nem a nők.”* (1847. június 16.)

Szerinte a szexuális bűn ördögi, és a nőktől származik. Mindegyikben a bűnre csábító Évát látta. Hogy mennyire nem ismerte önmagát, és hogy milyen gátlástalanul ítélkezett, 1853. június 26-án leírt naplójegyzete igazolja. Egy bordélyházban töltött éjszakája után *azon filozofál, hogy mindenképpen végre akarja hajtani erkölcsi célkitűzéseit, „de hát ezek a szajhák megakadályoznak ebben”,* írja.

Félretéve az amorális, ízléstelen részleteket, nézzünk bele egy sokkal fontosabb probléma gyökerébe. Pszichikai rejtélynek lehetne minősíteni azt, hogy a nőkről igaztalan és alapjaiban erkölcstelen nézeteket valló Tolsztoj hogyan volt képes egy olyan *Anna Kareninát* írni, akit immár 150 éve szívébe zárt az olvasók, színház- és mozilátogatók több százezres tábora?

A kérdés azért logikus és jogos, mert Tolsztoj nem csak a szexualitás szintjén marasztalta el a női nemet, de a valós életben sem volt képes megérteni, elemezni, különösen pedig értékelni a női lelket. Naplójának bármelyik kötetét felnyithatjuk, életének bármelyik szakaszát vizsgálhatjuk, ugyanezt a megrögzött téveszmét találjuk. Lényegét tekintve ez volt házassága tragédiájának is az oka. Hetvenéves korában így ír: *„A nők általában ostobák... Teljes képtelenség volna egy nőtől elvárni azt, hogy kizárólagos szerelmének érzéseit erkölcsi megfontolások alapján ítélje meg. Nem tudja ezt megtenni, mert hiányzik belőle az igazi moralitás, vagyis azok az erkölcsi elvek, amelyek mindenképp fölötte állnak.”*

Anna Kareninának, élete legnagyobb alkotásának olvasása után érthetetlennek tűnik, hogy Tolsztoj képtelen volt komolyan és őszintén gondolkodni a nőkről. Erkölcsi értékrendjének egyik legnagyobb kudarca épp abban rejlik, hogy nem tudta igazságosan

megítélni az emberiségnek legalább felét. Így nem csodálkozhatunk, ha házassága is boldogtalan volt, mert nemcsak magát, de feleségét és gyermekeit is szerencsétlenné tette.

Tolsztoj teljesebb megértéséhez elengedhetetlen, hogy összefoglaló képet nyújtsunk a történelem egyik legrosszabb – és legjobban dokumentált – házasságáról. Harmincnégy évesen egy orvos tizennyolc éves leányára, *Szofja Berszre* esett a választása. Már a kezdet kezdetén olyat követelt tőle, ami eleve lehetetlenné tette, hogy házas életük boldog legyen. Tudniillik Tolsztoj is, mint az entellektüelek legtöbbször, úgy gondolta, hogy a titkok kárt okoznak. Ezért ragaszkodott ahhoz, hogy felesége olvassa el naplóját, melyet már 15 éve vezetett, és amelyben minden nőügyét, vérbaját és egyéb konfliktusait leírta.

De ez csak a kezdet volt. Tudniillik abban állapodott meg Szofjával, hogy ezentúl mindketten bármikor elolvashatják egymás naplóját. Mindez persze a leghatékonyabb módszer a kölcsönös gyanakvás és szenvedések, megalázások kiváltására. Nem nehéz elhinni, hogy ilyen házasság valaha is elviselhető lenne. Nem is volt. Elegendő bárhol felütni Szofja naplóját, hogy erről meggyőződhessünk... *„Nincs bennem semmi más, csak ez a megalázó szerelem és a rosszkedv... Csak egy szerencsétlen, összetört féreg vagyok, aki senkinek sem kell, akit senki nem szeret.”*

És eközben 22 év alatt tizenkétszer lett állapotos. A szerencsétlen asszony minden tőle telhetőt megtett, hogy boldoggá tegye férjét, de az egoizmusnak, az önteltségnek ily magas sziklafalát bevenni soha nem volt képes. Kezdetől fogva úgy próbálta működőképessé tenni házasságukat, hogy magát tette meg Tolsztoj minden ügyének intézőjéül, – lázongó rabszolgája lett! Ezzel elérte, hogy valóban pótolhatatlanná vált férje számára. Magára vállalta azt az irtózatot, hogy olvasható másolatokat készítsen Tolsztoj rémes kézírataiból.

Hogy mennyire belelátott férje lelkébe, mutatja az is, hogy legelsőként ő vette észre Tolsztojból a zseniális író: *„Nem csupán szeretem irodalmi munkáit, hanem csodálom is őket, és meghatnak.”*

És azt is ő vette észre, méghozzá saját tragédiáját átélve, hogy Tolsztoj mégsem az írást tartotta alaphivatásának. Szofja keserű tapasztalatokat szerzett arról, hogy férje akkor a legelviselhetőbb és legkevésbé kártékony, ha regényt ír. Ha nem az írással foglalkozott, az életében keletkező vákuumot mérhetetlen ostobaságokkal töltötte ki, aminek biztos, hogy családja itta meg a levét.

Tolsztoj mindezt egészen másképp látta. Mivel regényeivel egyre több pénzt keresett, agyában, gondolataiban a két dolog, vagyis a regényírás és a házasság összekapcsolódott, és mindkettőt megutálta. Az a tény, hogy Szofja mindig arra ösztönözte, hogy írjon, ezt a logikát csak megerősítette. Arra a következtetésre jutott, hogy mind az írás, mind a házassága megakadályozza abban, hogy igazi hivatását, a prófétaságot gyakorolhassa. Így aztán Tolsztoj a házasságban nemcsak boldogtalanságának forrását, hanem saját morális fejlődésének akadályát is látta. Lényegét tekintve arra a következtetésre jutott, hogy kétségbe vonja magának a házasság intézményének és az azt összetartó házastársi szerelemnek a létjogosultságát. Így már érthető, hogy alapjában véve minden házasságot boldogtalanak gondolt és ítelt.

Ezt tükrözi egyik lányának, Tányának 1897-ben mondott megdöbbentő kijelentése: *„Ha leány lennék, a világ minden kincséért sem mennék férjhez... A szerelem – akár a férfi, akár a nő oldaláról nézve –, mivel tudom mi az: lealacsonyító, beteges érzés... Én a helyedben nem vágnék rá... Minden óvintézkedést megtennék, hogy ne fertőződjek meg általa, – többet, mint a diftéria, tífusz vagy skarlát esetében.”*

3.) A szerencsejáték és a szexualitás után Tolsztoj büntudatának harmadik és egyben legfontosabb összetevője az örökség, a birtok problémája. Ebben a kérdésben sem látott tisztán, – itt is rosszul ismerte fel szerepét és hivatását. Éppen ennek tudható be nagyon is félresikerült „prófétasága”.

Tolsztoj nagyon fiatalon örökölte a birtokot anyjától, és szinte a kezdetektől foglalkoztatta a kérdés. Minduntalan visszatérő rögeszméje ebben a mondatban foglalható össze: „*Mit tegyek a parasztjaimmal?*”

Ha józan ésszel átgondolta volna, rá kellett volna jönnie, hogy a birtok vezetése nem neki való feladat. Itt megint tetten érhető, hogy nem ismerte önmagát, és különösen nem ébredt rá arra, hogy tehetsége és kötelessége az írás lenne. Eladhatta volna birtokát, megszabadult volna e problémától, szellemi vezető szerepét pedig a könyvei által élte volna meg. E helyett fél évszázadon keresztül bizonytalankodott, tétovázott, szerencsétlenkedett vele.

A jobbágyok „felszabadítója”

A parasztok, vagy inkább a parasztok kérdése soha nem hagyta nyugodni. Jellegetesen entellektüel magatartás, hogy tulajdonképpen nem a parasztokra, mint egyénekre összpontosította figyelmét, hanem megreformálásuk elvi problémájára. A hozzájuk való viszonyulás mindig rendkívül ellenmondásos volt. 1856-ban elhatározta, hogy parasztjait 30 év földbér kifizetéséért cserébe fölszabadítja. A jobbágyokhoz viszont olyan hír érkezett, hogy az új cár, II. Sándor feltétel nélkül fogja őket felszabadítani. Földesuruk iránt bizalmatlanok voltak, és visszautasították ajánlatát. Tolsztoj őrjöngött, és tudatlan, javíthatatlan vadembereknek nevezte őket. Már ebből is látható, hogy érzelmileg sem volt tisztázott a hozzáállása a kérdéshez. Tervével valójában csak feltűnésre vágyott.

II. Sándor öt évvel később valóban felszabadította a jobbágyokat. De Tolsztoj felháborodottan elítélte a döntést. Vajon miért? Mert hiúsága nem bírta elviselni, hogy nem az ő nevéhez fűződik a fixa ideájává vált reform... Ő ugyanis mindenkit, saját magát, családját, az egész világot meg akarta reformálni. Ezek az elképzelések mindig ott ólálkodtak gondolatainak periferiáján, hogy bármelyik pillanatban valamilyen fantasztikus cselekedet formájában törjenek onnan elő.

A „népnevelő”

Ennek a nyugtalan, belső forrongásnak egyik fantasztikus és látványos vulkánkitörése volt az oktatás megreformálásának vágya. Rousseau óta az értelmiségieknek különös fantazmagóriája, hogy az oktatás nagyon összetett problémája egy csapással megoldható azzal, hogy kitalálnak egy új rendszert. Tolsztoj ezen a téren valóban rendkívülit és egészen szokatlant alkotott: saját maga kezdte tanítani a parasztgyerekeket. Egy rövid ideig élvezte is a tanítást. Maga vallotta, hogy ez volt életének legszebb időszaka. „*Amikor belépek az iskolába, és meglátom ezeket a koszos, sovány, csillogó szemű kis gyerekeket, legtöbbször azzal az angyali kifejezéssel arcukon, olyan megdöbbenés fog el, amelyet akkor érzek, amikor fuldoklót látok...*” Rövidesen egy egész iskolahálózatot épített ki, – de később, mint mindent, ezt a valóban nemes cselekedetét is megunta.

Az *Anna Karenina* befejezésekor, amely nagyban fokozta hírnevét, nyugtalanná vált, és nem lehetett eltántorítani attól a rögeszméjétől, hogy most elérkezett az ő órája, hogy világhírű vezetője, látnoka, prófétája és tanítója legyen mindazoknak, akik csodálják őt, olvassák műveit, és akik tőle várják a bölcsességet és útmutatást.

A nincstelenek barátja

Az első robbanás 1881 decemberében következett be, amikor családjával Moszkvában tartózkodott. Kiment a piacra Moszkva egyik szegénynegyedében, ahol pénzt osztott szét a hajléktalanok között, és meghallgatta panaszait. Annyian sereglettek köréje, hogy menekülnie kellett egy éjjeli menedékhelyre. Ott még kétségbe ejtőbb dolgokat látott. A nagy

katarzis ezután következett. Amikor ugyanis hazatért, és eléje hozták ötfogásos vacsoráját elegánsan felöltözött inasai körében, üvöltöni kezdett: „*Így nem lehet élni! Így nem lehet élni! Ez lehetetlen!*” Karjával hadonászva arra akarta rávenni feleségét, hogy osszák szét minden vagyonukat, és különben is ő most új életet kezd, és kiépít egy jótékonyági intézménylancot. Az igazsághoz azonban az is hozzá tartozik, hogy Szofja beteg négyhónapos kisfiával a karján kérte, hogy ne hagyja el őket!

A megszállott Tolsztojjal azonban nem lehetett beszélni, vidékre sietett, hogy konzultáljon az úgynevezett „parasztlátnok” Szjutajevvel (a „guruval”) a legsürgősebb teendőkről.

Az a tény, hogy faképnél hagyta feleségét beteg gyermekével együtt egy idegen környezetben, olyan levél megírására készítette a grófnét, melyből világosan kitűnik, hogy igazi feleségként jobban ismerte férje karakterét, mint maga Tolsztoj. Ime a levél egy mondata: „*Lehet, hogy te és Szjutajev nem különösebben szeretitek gyermekeiteket, de mi egyszerű halandók nem tudjuk és nem akarjuk szeretetünket megvonni egy embertől, vagy szeretetünk hiányát azzal igazolni, hogy az egész emberiséget szeretjük helyette.*” (Johnson i. m. 207.) Szofja helyettünk és nevünkben is Tolsztoj karakterének központi kérdésére, a dolgok lényegére tapintott rá: ***szeretett ez az ember valaha is egyetlen hús-vér embert, vagy szeretete csak az egész emberiségnek, mint fogalomnak szólt?*** A grófné ugyanis tudta, hogy Tolsztoj saját testvéreivel és legközelebbi barátjaival szemben sem viselkedett másként. (Minderről, és az őt legjobb barátjának tekintő Turgenyevvel szemben tanúsított szeretetlenségéről is hosszan ír Johnson [i. m. 208-210].) Kettős élete volt. Pózzal, szavakkal pótolta azt, amit tettekkel kellett volna cselekednie. Mindez inkább egy színész alakításához hasonlít, aki azt játssza el, amit a közönség vár tőle. Szofja tapasztalatból tudta, hogy férje képtelen volt a két ember között létező szeretethez vagy barátsághoz szükséges intimitásra és meghittsége.

A „próféta” külső és belső világa

Idősebb korában eljött az a pillanat, amikor valóban megrendítő dolgokat cselekedett. Mint született színész-alkat, úgy érezte, hogy próféta csak akkor válhat belőle, ha azonosul azokkal, akikre hatni akar. 1884 januárjától eldobta nemesi rangját, és megkövetelte, hogy mindenki egyszerűen *Lev Nyikolajevicsnek* szólítsa. Parasztruhát öltött. Csizmája, darócíngé, szakálla, sapkája a „próféta-Tolsztoj” egyenruhájává vált. A fotózás ekkor már az egész világon elterjedt, a filmhíradókban megjelenített parasztruhás Tolsztoj tökéletesen passzolt az első médiapróféta szerepéhez. Készültek róla felvételek, miközben kétkezi munkát végez, vizet hord, fát vág, fatörzseket fűrészsel, trágyát hord, szánt, kaszál... Egy susztertől cipészetet tanult annak kis kunyhójában. Ezután maga kezdett cipőket, csizmákat készíteni családja számára, – de fiai nem akarták hordani... De ezek a különbségek csak hónapokig, esetleg évekig tartottak. Hiányzott belőle a türelem, a kitartás és a nehézségek leküzdéséhez szükséges erő.

Emiatt érte annyi kudarc. Szomorú sorsra jutott híres lótenyésztése is. Rengeteg pénzt ölt bele istállóiba: drága lovakat vásárolt, de aztán ezt is megunta, és lovai egymásután pusztultak el alultápláltság miatt. Mindezt azzal magyarázta, hogy őt már csak az emberek érdeklik. Felesége ennek láttán igen heves vitába szállt vele, aminek az lett a vége, hogy Tolsztoj kilátásba helyezte: kivándorol Amerikába.

Csak implicite és csak közvetve tartozik az összképhez, hogy részletesebben szóljak a Tolsztoj-házaspár drámájának utolsó felvonásáról. Inkább egy olyan összefoglalót állítok össze, mely egyrészt a tényeket rögzíti, másrészt *rámutat e tanulmány üzenetének lényegére: hogyan is lehetne igazi prófétának tekinteni azt az embert, aki feleségét és gyermekeit a földig megalázza, és majdhogynem az öngyilkosságba kergeti?*

Amikor a parasztruhát öltő Tolsztoj ráeszmélt arra, hogy felesége nem képes, de nem is akarja követni az önként vállalt szegénységet, egyre inkább úgy érezte, hogy épp a házassága, pontosabban fogalmazva, épp felesége és a tőle egyre távolodó gyermekei akadályozzák lelki kiteljesedését, végső fokon „prófétai elkötelezettségét”. Szofjával azonosította a fényűző életmódot. *„A kertben ülünk, és tíz fogást eszünk végig... Fagyalt, inasok, ezüst evőeszközök, miközben odakinn koldusok járnak... Az az életmód, amit te folytatsz, számomra már rémálom... Köztünk halálig tartó harc dúl.”*

Az önmagát prófétának képzelő gróf családi tragédiájának utolsó fejezete azzal kezdődött – és itt egy mondat erejéig házaseletük intim szférájáról is szót kell ejtenem –, hogy Tolsztoj egy szép napon kijelentette: el kell fordulniuk a testi élettől, és ezután „mint testvérek” fognak együtt élni. Szofja visszautasította ezt a képtelen ötletet, mert úgy érezte, feleségi státusában alázza meg, – és valószínűnek gondolta, hogy férje, mint eddig mindenről, erről is írni és beszélni kezd, hiszen soha nem tudott diszkrét lenni. Az asszony nem tudta elviselni a gondolatot, hogy a világ hálósobájukba kukucskáljon. Amikor férje követelte, hogy külön szobában aludjanak, Szofja ragaszkodott franciaágyukhoz. Ugyanakkor Tolsztoj – éppen visszafojtott vágyainak következményeként – időközönként minden ok nélkül féltékenységi rohamokat kapott. Azt pedig mondani sem kell, hogy az aszkézishez nem szokott „próféta” nem tudta megtartani fogadalmát, amit szintén leírt naplójában, és elmondott másoknak.

Az eddigiekhez aztán vesztőülően hozzácsapódott a *Kreutzer Szonáta* néven ismert híres elbeszélés, melyet Tolsztoj épp ezekben a hónapokban írt, és amely arról szól, hogy egy betegesen féltékeny férj megöli feleségét, mert nem tudja elviselni kapcsolatát egy hegedűművésszel. És mivel Szofja, mint eddig férje minden írását, ennek az elbeszélésnek kéziratát is másolni kezdte, egyre jobban kezdte elhitélni önmagával, hogy a világ esetleg azt hiheti, hogy a történet róla szól. És bár a mű kiadását a cenzorok megakadályozták, a kézirat kézzel kézre járt, és a pletyka futótűzként terjedt. Férj és feleség között napirenden volt a veszekedés, ami miatt a közben zarándokhellyé magasztosult Tolsztoj-kúria, Jasznaja Poljana a békétlenség és a kölcsönös vádaskodás poklává vált. Felnőtt gyermekeik az idegösszeroppanás szélén voltak. Különösen akkor, amikor Csertkov, Tolsztoj rossz szelleme a száműzetésből hazatért. 1910 óta nem feleségével, hanem Csertkovval osztotta meg gondjait, terveit, belső küzdelmeit. Szofjának feltűnt, hogy férje, a mániákus naplóíró, éppen Csertkov javaslatára, új naplóba kezdett, melyet eldugott felesége elől (lovaglócsizmájába rejtette). Szofja azonban addig kutatott, míg megtalálta, és kétségbeesve írta naplójába: *„Valami borzasztó és helyrehozhatatlan dolog történt”*. Valóban! Tolsztoj ugyanis olyan végrendeletet írt alá, mely egyértelművé tette, hogy Szofját megfosztotta munkáinak szerzői jogától.

A vallásalapító

Szándékosan a tanulmány végére hagytam, és külön fejezetben tárgyalom Tolsztoj vallásalapítói és prófétai fantazmagóriáit, hogy annál világosabban körvonalazódjék a Világnézeti Figyelő néven elindított sorozat eredeti célja. Vagyis annak elemzése, hogy a Teremtője ellen fellázadt „clerc” = klerikus = írástudó milyen káoszt hoz létre önmaga, családja, környezete, nemzete, illetve az egyetemes emberi társadalom ellen.

Már 1885-ben azt írta, hogy „olyan vallást akar létrehozni, amely – saját szavait idézem – a Krisztus-hitre alapul, de hiányzik belőle minden dogma és miszticizmus, és nem a halál utáni végtelen boldogságot ígéri, hanem azt már az e világi életben valósítja meg”. Tolsztoj vallásalapítói mániájában a veszély főforrása abban van, hogy ő soha nem volt komoly teológus. Ezen a téren is tetten érhető, hogy mennyire nem ismerte önmagát, és ahelyett, hogy zseniális írói tehetségével kápráztatta volna el a világot, minden mással kísérletezett, rendszerint azzal is, amihez de facto nem értett.

Két hosszú tanulmányt írt vallási elképzeléseiről, és épp ezek győzik meg az embert, hogy nem volt szisztematikus gondolkodó. Ködös panteista szemléleten túl nincs semmi üzenete a vallás vagy a teológia irányában. Abban rejlik az igazi veszély, hogy számára nem a filozófia, a teológia, a teodicea volt a lényeges. Ehelyett a kiforratlan gondolatok, szólamok, érzelmi túlfűtöttségek egyvelege foglalkoztatták. Az *Anna Karenina* befejezésekor, amely nagyban fokozta hírnevét, egyre nyugtalanabbá vált, és nem lehetett eltántorítani attól a rögeszméjétől, hogy elérkezett az ő órája. Azt hitte, hogy ezentúl semmi mással nem szabad foglalkoznia, csak azzal, hogy világhírű látnoka, vezetője, prófétája, mestere és tanítója legyen mindazoknak, akik csodálják őt, olvassák műveit, és akik tőle várják a bölcsességet és útmutatást.

A vallásalapítás szándékával foglalkozó személytől joggal várná el az ember, hogy legalább az isten-fogalma legyen egyértelmű, tiszta és követhető. Ennek nélkülözhetetlen feltétele az univerzum végtelen dimenziója előtti alázat valamilyen lépcsőfokának az elfogadása. De minden jel arra mutat, hogy Tolsztojnál még ez a magatartás sem volt meg. Jól látta ezt Gorkij, aki azt mondta róla, hogy rendkívüli módon gyanakodott Teremtőjére. Úgy érezte, hogy két dudás egy csárdában nem fér meg. 1898 januárjában ezeket írja naplójába: „*Segíts Atyám, gyere és költözz be szívembe. Már a szívembe is költöztél. Te már »én« vagy!*” Bármilyen hihetetlen, Isten testvérének, – mi több „*Isten bátyjának*” hitte és nevezte magát. Különben Tolsztoj – Marxhoz hasonlóan – hitt a gnoszticizmusban, és visszautasított minden Gondviselés jellegű magyarázatot a világ működését illetően. Számára a történelmi irracionale kaotikus elve elegendő volt annak tagadásához, hogy nagy személyiségek, politikusok, hadvezérek, hősök, szabad akarattal rendelkező emberek csinálják a történelmet. Szerinte a világ titkos hajtóerejét rejtő tudás valahol a felszín alatt bujkál. Ezzel a tudással Marxnál a proletariátus rendelkezett, Tolsztojnál a parasztság. A *Háború és béke*-ben igyekezvén bebizonyítani elméletének igazát, elferdítette a napoleoni háborúk adatait.

A fent elmondottak után joggal kérdezhetjük: miben hitt akkor Tolsztoj? Azt kell mondanunk, hogy semmi olyanban, aminek köze lenne a személyes isten-fogalomhoz. A jóság, a szeretet gyakorlása merő humánus, és Tolsztoj esetében semmi köze a teológiához, Istenhez, Jézus Krisztushoz, a világ megváltójához, akiben nem hitt, és isteni voltát is tagadta. – Kevesen tudják ma már, hogy az ortodox egyház mindezek ismeretében, és zavaros erkölcsi felfogása miatt, 1901 februárjában kiközösítette. Semmilyen értelmezhető szempontból nem volt keresztény. – Nehéz eldönteni, hogy Istenben hitt-e, mert Istent is időről időre különböző módokon definiálta. A jelekből arra lehet következtetni, hogy számára „isten” az volt, amit legjobban el akart érni. Ez pedig a társadalmi reform, amit azonban nem erőszakkal, hanem a „szerelem taktikájával” kívánt megvalósítani. Mindehhez hozzá kell tenni azt a jellegzetesen orosz fixa ideát, hogy az orosz nép van hivatva a világ messianisztikus átalakítására. Életének ebben az utolsó időszakában Tolsztoj már nem állt kapcsolatban a valós világgal. Ekkor már Jasznaja Poljana nemcsak zarándokhely lett, hanem a betegek, fizikai-lelki értelemben vett sérültek, sírók, rajongók menhelye is, akik Tolsztojban lelki vezetőjüket, részben pópájukat, részben pátriarkájukat, részben orvosukat keresték, és sokan meg is találták. – Ünnepeelt öregkorára kialakított egy életformát, mely nem ritka olyan entellektüeleknél, akik világhírre tettek szert: megoldásokat javasolt a világ bármelyik pontján felmerülő problémák kezelésére, királyokkal, elnökökkel levelezett, tiltakozott, főleg aláírt, nevét adta különböző ügyekhez, legyenek szentek vagy profánok, jók vagy rosszak... Természetesen Csertkov lett a hízelgőkórus karnagya, amelynek énekét Tolsztoj nagy megleléssel hallgatta.

A tragikus finálé!

A Tolsztoj házaspár sorsa megpecsételődött azzal, hogy Szofja, a földig alázott, vérig sértett feleség egyik jelenetet rendezte a másik után. Férje oly mértékben taszította el magától, és oly feltűnően kötődött Csertkovhoz, hogy azt az örületet találta ki, hogy férje és titkára között homoszexuális kapcsolat van. Érthető, hogy ezzel még nagyobb gyűlölet lángját lobbantotta fel közöttük. Szofja az utolsó csepp olajat azzal öntötte a tűzre, amikor Tolsztoj hamarabb hazatért szokásos reggeli lovaglásáról, és látta, hogy felesége lerángatta a falról Csertkov képét, és lehúzta a vécén. 1910. október 27/28. éjszakáján Szofját dolgozószobájában találta, amint íróasztalában iratai között turkált a titkos végrendeletet keresve. Tolsztoj kirohant a szobából, – felébresztette legkisebb lányát, Alexandrát, és bejelentette: „*Most rögtön elmegyek, örökre.*” Aznap éjjel vonatra szállt és eltávozott.

Amikor ezt Szofja megtudta, beleugrott a tóba, és még egyéb, kevésbé meggyőző öngyilkossági kísérletet is tett.

November 1.: Tolsztoj a vonaton tüdőgyulladást kapott. Asztapovo állomáson le kellett szállnia, ágyba fektették. Szofja a családdal különvonattal érkezett. Elérkeztek az utolsó órák. November 7-én meghalt.

* * *

Élete újabb példája annak, mi történik, ha egy zseniális értelmiségi fellázad az Isten és a természet törvényei ellen, és az emberek rovására elvont, sokszor örült, megvalósíthatatlan ideákat hajszol. Tolsztoj, a legújabb kor egyik legnagyobb írója, tönkretette családját, megölte önmagát, miközben parasztjai számára morális átalakulást kísérelt megvalósítani. – És eljött a kommunizmus, mely megcsúfolta mindazt, amit a reformról valaha is írt. A „Szent Oroszországot”, melyet imádott, örökre elpusztították. Áldozatai épp az ő szeretett parasztjai lettek, akik közül húsz milliót mészároltak le egy másik örült világmegváltó eszméinek oltárán.

Bertolt Brecht

Aki eredményesen akar hatni emberekre, a társadalom egészére, a színháznál eredményesebb eszközt aligha talál.

Nem véletlenül fizették le Shakespeare színtársulatát 1601. február 7-én, hogy a másnapi felkelés előjátékaként a felforgatónak minősített II. Richárd cenzúrázatlan változatát ők mutassák be. És az is jól kigondolt szándék volt, hogy a római Propaganda Fide a katolikus restauráció fő eszközévé az ún. iskoladramákat tette.

Korán felismerték ezt a görögöktől kezdve az újkor szellemi irányítóinak táboráig, akár hamis, akár igazi próféták voltak. Rousseau, Voltaire, Victor Hugo, Byron, Ibsen, és még Marx is belekezdett egybe. De az igazi fordulatot a 20. század egyik új kulturális intézménye hozta, az államilag támogatott színház. *A modern, kifinomult propagandaszínmű legnagyobb alakja minden bizonnyal a kommunista eszméknek behódoló Bertolt Brecht volt.* Az 1960-as, 70-es években ő volt a világ legtekintélyesebb írója.

Kezdetek

Ami származását illeti, életrajza azért volt sokáig hézagos, mert a kommunista vezetőknek nem állt érdekükben feltárni Brecht középosztályhoz tartozását. Ősei mindkét ágon egészen a 16. századig visszamenőleg az „úri” osztályhoz tartoztak. Anyja hivatalnok leánya, apja az augsburgi papírgyár kereskedelmi igazgatója volt. Már itt elmondhatjuk, hogy lényegét tekintve Bertolt Brecht elárulta saját osztályát, és soha nem beszélt őseiről, nagy múltú családjának gyökereiről.

1898. február 10-én született. Törékeny gyerek lévén, az anyja kedvence volt. Saját bevallása szerint a legapróbb kérését is teljesítette. Brechtet azonban nem érdekelte a családja. Sőt „jégszívűségére” jellemző az a botrány, amit testvérei jegyeztek fel. 1920-ban, édesanyja halálának másnapján zajos társaságot hívott össze házukba, – majd tüntetően elutazott Augsburgból a temetés előtt. Már ekkor feltűnt, hogy képtelen volt igazán szeretni, – csak önmagát imádta. A Brecht-legenda szerint az iskolás Bertolt nemcsak elutasította a vallást, de nyilvánosan elégette a Bibliát és a Katekizmust, és kis híján ki is zárták pacifista nézetei miatt.

Már fiatal éveiben feltűnt opportunizmusa, gyávasága. Egyik barátja azt mondta róla, hogy a gyávaság és az öncélú rombolás jellemző tulajdonságai közé tartozott. A *Siker* című regényének hőse pontosan az ő karakterét tükrözi: „*Magából hiányoznak a legfontosabb emberi tulajdonságok: az örülni tudás és az érző szív.*”

Brecht, a „beöltözött kommunista”

Viselkedését, karakterét jellegzetes öltözködése is elárulja. Az öves bőrzubbonyt és sapkát a Lenin által 1918 elején létrehozott Cseka durva fiatalembereinek kedvelt viseletéből vette át, és bőr nyakkendővel, szövetujjú bőrzekével egészítette ki. Sajátos stílusát homlokába fésült haja, borotvátlan, borostás arca tette teljessé... A fiatal értelmiségiek széles körben utánozták. Harminc, negyven, még ötven évvel később is Brecht mintájára acélkeretes, „puritán” szemüveget hordtak. Mindenben kedvenc színét, a szürkét választotta: szemüveg kerete, írópapírja, könyvborítója, Steyre túrakocsija csakis szürke lehetett. Bizonyára ez illet jelleméhez. – Amikor Svájcban ütötte fel hadiszállását, új egyenruhát is készített magának: jó szabású „munkásruhát”, amelyhez szürke posztósapkát hordott.

Viselete különböző megjegyzéseket váltott ki. Ellenségei szerint a proletár börgúnya alatt selyem inget hordott. Carl Zuckmayer „teherautó-sofőrbe oltott jezsuita szeminaristának” nevezte.

Miközben Hitler készült a hatalomátvételre, Brecht egyre jobban szimpatizált a kommunizmussal. 1926-ban elkezdte olvasni Marx *Tőkését*. Majd látványosan alávetette magát a pártfegyelemnek, és marxista-leninista előadásokat hallgatott. Hírnevét tovább növelte, hogy a Kommunisták Pártja sajtóosztályának kiáltotta ki, ami annyit jelentett, hogy megadta neki az intézményes támogatás minden előnyét. Erre nagyon számított, mert szüksége volt, hogy valahogy felfigyeljenek írói tevékenységére. Ezekben az években jelent meg *Koldusopera* című műve, melynek sikere jórészt Kurt Weil fülbemászó zenéjének volt köszönhető. Brecht mégis saját érdemének tudta be, annak ellenére, hogy még az alapötletet is John Gay ugyanezzel a címmel megjelent darabjából vette át. Hírneve futótűzként terjedt külföldön is, amikor megszerezte a darab filmforgatási jogát. Ekkorra már annyira kommunista lett, hogy a film-változat szövegét a párt szándéka szerint átírta, és marxista bevezetőt írt hozzá. Ebben többek között ez az annyira közismert mondat is olvasható: „az igazság, szabadság és jellem egyaránt a termelés folyamatának függvénye”. Brecht egyéb eszközöket is bevetett, hogy a közönség ne felejtse el a nevét. Munkások gyűréjében fényképeztette magát versírás közben, hangsúlyozva, hogy a versírás ma már kollektív proletártevékenység... Bámulatos érzéke volt, hogy mikor, hol érheti veszély. Amikor Hitler hatalomra jutott, Brecht már a Reichstag leégésének napján elhagyta Németországot. A vértanúságnak még a gondolata is távol volt szürke jellemétől. Sorra járta a világot: Bécs, Dánia, Moszkva. Itt egy ideig szerkesztette a *Das Wort*-ot. Ám előre megérezte, hogy Moszkva veszélyes hely az olyan típusú ember számára, mint ő. Tovább ment, és következett Svédország, Finnország, majd kezében az USA-vízummal Kalifornia és Hollywood. Itt majdnem lebukott, de az Amerika-ellenes tevékenységet vizsgáló Kongresszusi Bizottság előtt oly szemérmetlenül és ügyesen hazudott, hogy megúsza a letartóztatást. Természetesen másnap már útnak indult Európába. Végül kikötött Kelet-Németországban, ahol eszményi irodalmi és ideológiai otthonra talált. Amikor három hónap elteltével pártkapcsolatai révén már bemutathatta a *Kurácsi mama* produkcióját, elhatározta, hogy Kelet-Berlint választja színházi tevékenysége bázisául. De osztrák útlevelével szabadon mozoghatott, és függetlenítette magát a kommunista kormánytól. De volt egy megállapodása a keletnémetekkel: *a rendszerrel való művészi azonosulásáért cserébe jelentősen támogatott saját társulatot és színházépületet kap! A Theater am Schiffbauerdamm lett állandó társulatának színhelye. Temérdek egyezkedésnek és szemérmetlen hazudozásnak köszönhetően Brecht megszerezte, amit akart: osztrák útlevelet, a keletnémet kormány támogatását, nyugatnémet kiadót és svájci bankszámlát.*

Wagner óta egyetlen művész sem jutott ilyen ideális munkakörülményhez. Brecht hatvan színésszel dolgozott, és kétszázötven alkalmazottja volt. Minden elképzelhető luxust megkapott, amiről drámaíró csak álmodhat. Nem kellett aggódnia a színészek száma vagy az előadások költsége miatt. A keletnémet kormány felmérte, hogy Brecht csak előnyt jelent a kommunizmus számára. A fél világnak sejtelve sem volt, hogy Brecht mögött a nemzetközi kommunizmus propagandája áll. 1954-ben a *Kurácsi mamát*, majd *A kaukázusi krétakört*-t vitte Párizsba. Drámái, regényei bejárták a világot. Darabjainak próbái is színházi eseményekké váltak, amelyeket tanítványai magnószalagra vettek és terjesztették. Rengeteg színházi szakember vette körül, akiket mint valami porosz kiképző őrmester vezényelt ide-oda. Valójában az egész társulatot önkényes tekintélyuralommal irányította.

A Brecht-szindrómának is nevezhető óriási sikernek azonban volt egy másik titka, amit mi laikusok akkor nem vettünk észre. Az 1950–75 közötti években a nyugati színházi struktúra is nagy változáson esett át. A londoni színházaktól kezdve a Comédie Française-ig gyakorlatilag az összes európai ország magáévá tette az államilag támogatott színjátszást

elvét. Brecht művei maguktól kínálkoztak ebben a kategóriában. Brecht lett a világsztár. Ennyi szerencse még Wagnernek sem jutott ki.

A *Világnézeti Figyelő* nem irodalomtörténettel foglalkozik. Célunk mélyebb és árnyaltabb. Feladatunk az, hogy megvizsgáljuk, hogyan, milyen intenzitással, és milyen eszközökkel aknázták alá a Nyugat álprófétái az európai keresztény értékrendet az élet minden vonalán.

Éppen ezért Bertolt Brecht esetében sem drámáiról kívánok előadást tartani, hanem ennek a zseniális írónak és szervezőnek sátáni személyiségéről, amely – mint minden emberi alkotás esetében – nála is rásütötte bélyegét életművére. Az emberi alkotás ugyanis szükségképpen magán viseli alkotójának karaktervonásait, „személyiségének ujjlenyomatait”. Hogy milyen erkölcsi nihilizmus sugárzott ki önmagából és műveiből évtizedeken keresztül, azt most csupán a nőkhöz való viszonyának bemutatásával próbálom érzékeltetni, a teljesség igénye nélkül. A témát azért sem lehet megkerülni, mert éppen Bertolt Brechten keresztül tudunk legjobban belelátni a Julien Benda által megfogalmazott *Írástudók árulásának* örvényébe.

Bertolt Brecht és a nők

Első sikerét a nők körében 17 évesen „aratta”, amikor elcsábított egy két évvel fiatalabb leányt. Majd kétkezi dolgozó lányokkal kezdett ki, parasztlányokkal, fodrászlányokkal, boltoskisasszonyokkal. De amikor elkezdődött életében a színház, megmutatta igazi énjét. E sajátos filozófia háttérében az értelmiségiekre oly jellemző kőkemény önzés áll. Brecht azonban még közülük is kitűnt azzal, amilyen következetesen és hidegvérűen önérdékét hajszolta. Magáévá tette a szervilitás kegyetlen elvét. Hajolj meg az erősebb előtt, és zsarnokoskodj a gyöngén. A nők mindegyikét céljai szolgálatába állította. Paul Johnstont idézem: „Egyetlen rendező sem használta olyan gátlástalanul a szereposztó díványt, mint Brecht, aki külön örömét lelta a szigorú neveltetésű, katolikus lányok megrontásában” (i. m. 300). Kapcsolatai kezdetén mindig figyelmes volt, kezét csókolt, kitartó tudott lenni. Szeretett nekik saját maga által kitalált neveket adni: Bi, Mar, Muck... Még a sajátjához illő öltözködési stílust is tervezett nekik: sötét árnyalatú, hosszú, puritán ruhákat.

Célja Shelley-éhez hasonlóan az volt, hogy kis szexuális kommunák vegyék körül, amelyekben övé a döntő szó. A különbség az, hogy ami Shelley-nek nem sikerült, Brechtnek általában igen. Egyidejűleg két-három nővel is tartott kapcsolatot... Szándékosan írom le életrajzából a következő undorító jelenetet, – legalább beleláthatunk abba a kommunista nihilizmusba, amelyben Brecht élt, és akinek színdarabjait estéről estére ámulva csodálta a nyugati közönség. – Amikor „Bi” és „Mar” megtudták, hogy ugyanaz a Brecht a szeretőjük, és mindegyikük gyereket vár, egy müncheni kávéházban lerohanták Brechtet, maguk közé ültették, és ráparancsoltak, hogy válasszon. „Melyikünket?” „Mindkettőtöket”, hangzott a felelet. Végül Brecht azt ajánlotta Bi-nek, hogy feleségül veszi Mar-t, azután elválik tőle, és elveszi Bi-t. Így mindkettőjük gyermeke törvényessé válhat. – Ezzel azonban nem ért véget a „Brecht-i vígjáték”. A viharos jelenet után ugyanis Bi vonatra szállt, de Brecht felugrott utána, megkérte a kezét. – Néhány héttel később valóban házasságot kötött, csakhogy nem Bi-vel, hanem Mar-ral.

A szex-kommuna mindig új tagokkal bővült, különösen berlini éveiben, amikor fiatal színésznők tucatjával került fizikai kapcsolatba. És voltak „zugfeleségei” is. Ez viszont mindig mérhetetlen szenvedést, vagy öngyilkosságot jelentett a rászédettek számára. Brecht egyetlenegyszer sem adta jelét annak, hogy feldúlnák a nőknek okozott szenvedések. Sőt azt vallotta, hogy a nők arra valók, hogy használják és azután eldobják őket, még a leghűségesebbeket is. Ilyen volt Margarete Steffin, az amatőr színésznő tragikus esete, akinek Brecht szerepet adott, majd a próbák alatt elcsábította. A lány, akit Muck-nak becézett,

mindenhová követte, és fizetés nélküli titkárnője lett. Amikor kiderült, hogy súlyos tuberkulózisa miatt orvos barátja sürgős kórházi kezelést írt elő, Brecht tiltakozott: „Szó sem lehet róla, – nekem most szükségem van rá”... Muck néhány héttel később hirtelen meghalt... *Nemde Brecht világa sem volt külön Sztálinétól?*

Brecht, a sztálinista

Ezek után bizonyára senki nem fog azon csodálkozni, hogy Brecht, „az ősgyökeres középosztálybeli ivadék” gátlástalanul viselkedett az élet más területén is. Ennek illusztrálására legyen elég, ha *politikai gátlástalanságáról és jellemtelenségéről* mondok néhány megdöbbentő adatot.

Az 1930-as évektől kezdve nyíltan megvallotta, hogy a kommunista rendszer térnyeréséhez köti a sorsát. Ezt csak úgy valósíthatta meg, hogy *fanatikusan sztálinistává lett!* A nagy tisztogatások akkortájt kezdődtek. Az igazság az, hogy Brecht soha nem tiltakozott a tisztogatások ellen, még ha a barátait érintette, akkor sem! Amikor hajdani kedvesét, Carola Nehert letartóztatták Moszkvában, ezt mondta: „*Ha elítélték, nyilván elég bizonyítékuk volt ellene*”. Carolának nyoma veszett, – szinte bizonyos, hogy Sztálin gyilkoltatta meg. A fausti alku kétségbevonhatatlan tényéből származik számtalan olyan megnyilatkozása, mellyel pozícióját akarta sziklaszilárddá tenni a PÁRT előtt. Nyilvános véleménye ez volt: „A perek egyértelműen bebizonyították, hogy konspiratív erők törnek a kormány megdöntésére... Meggyőződésem, hogy ez az igazság.” (vö. Brecht: *Schriften zur Politik und Gesellschaft*, 111.)

Miután Brecht 1949-ben az ultrasztálinista keletnémet kormány színházi funkcionáriusa lett, tudatosan dicsőítő verseket írt a pártvezérekről. Wilhelm Pieck elnökké választásakor versét egy levél kíséretében elküldte neki, biztosítva az esemény feletti örömről. Mindent egybevetve Brecht volt a leglojálisabb a Kommunista Párt saját írói közül. Elítélte a nyugatnémet értelmiséget, miközben a kommunista Németországban írt darabjainak kiadója nyugatnémet volt, és ezt mindenegyes művére – a párt engedélyével! – az első oldalon kinyomtatta... Hogy mi húzódott meg e mögött, arra a City University professzora, Henry Pachter feljegyzése ad némi magyarázatot. Egy alkalommal Brecht ezt mondta neki: „Ötven év múlva a kommunisták azt sem fogják tudni, ki volt Sztálin, de én biztosra akarom venni, hogy Brechtet akkor is olvasni fogják. Ezért nem szakadhatok el a Párttól.”

Vajon tényleg nem látott bele a kommunizmus, illetve a kommunista diktatúra embertelen és erkölcstelen nihilizmusába? De igen, – csak karrierje miatt nem akart beszélni róla. Úgy tett, mintha ez a politikai struktúra lenne a legjobb. Amikor Sztálin halála után Hruscov titkos beszéde kézről kézre járt, Brecht kénytelen volt szembesülni az új helyzettel, és a következő példabeszéddel világította meg, hogy miért kénytelen kitartani a párt mellett: „Van egy lovam. Sánta, rühes és bandzsit. Egy idegen odajön, és ezt mondja: de hisz ez a ló bandzsit, sántít, és nézze meg, rühes is. Igaza van, válaszolja, de mi hasznom származik belőle? *Ez az egy lovam van.* Azt hiszem, a legjobb, ha minél kevesebbet gondolok fogyatékoságaira.” (Daily Telegraph, 1988. február 10.) Egyértelmű, hogy ez a sánta, rühes ló azonos a kommunista párttal, de nem tud mit tenni, mert ettől függ az élete, írói karrierje, – erre az egyetlen lóra tett fel mindent!

Brecht fausti alkujának igazi próbája 1953-ban jött el, amikor a keletnémet munkások leveréséhez szovjet tankokat hívtak az országba. Brecht ugyan lojális maradt, de megkérte az árát. Június 15-én levelet írt Otto Grotewohl pártvezérnek, amelyben sürgette, hogy az Ensemble színházépületének átengedését adják végre határozatba, és hozzák nyilvánosságra, s ő cserébe támogatja a párt irányvonalát, bármi legyen is az. Így történt! Megkapta a határozatot: övé a színházépület. Erre válaszként néhány nap múlva a *Neues Deutschlandban* megjelent a következő „*nagybetűs*” híradás: „Bertolt Brecht, a Nemzeti Díj kitüntetettje

kijelenti, hogy e fontos pillanatban a Szocialista Egységpárthoz való elkötelezettsége töretlen.”

Befejezéshez közeledve, ejtsünk néhány szót Brecht írói becsületéről. Hátha ezen a téren mondhatunk valami jót és pozitívumot is. – Sajnos itt is kiábrándító a helyzet. Tudniillik számtalan világhírű darabjának alapötletét mástól leste el, magyarán plagizált, még hozzá töményen, nem egyszer a bíróság előtt kellett tisztára mosni becsületét. A *Koldusopera* témája John Gay-tól származik. De nemcsak ez tudódott ki, hanem az is, hogy ebbe a szövegbe ráadásul egész részeket emelt át Ammers Villon-fordításaiból. A tiltakozó Ammers-nek kénytelen volt jogdíjat fizetni. A tárgyaláskor bevallotta, „hogy a szellemi tulajdont alapvetően szabad prédának tartja”, ami meglehetősen furcsa egy olyan embertől, aki később oly vadul védte a magáét. De a Brecht-darabokért rajongó színházlátogatók legtöbbször nem is tudta, és ma sem tudja, hogy például a *Vágóhidak szent Johannája* (1932) Schiller *Orleans-i szűz*-ének és Shaw *Szent Johannája*-nak egyfajta paródiája. A *Carrar asszony puskája* J. M. Sygne egyfelvonásosán, *A tenger lovasai*-n alapszik. A *Szabadság és demokrácia* nem született volna meg Shelley *Zűrzavar farsangja* című műve nélkül... Lopott Kiplingtől, lopott Hemingway-től. ...

Brecht eme gátlástalansága is oka volt annak, hogy a nyugati írók körében népszerűtlen volt. A Frankfurter Iskola akadémikus szerzői mélységesen lenézték, mint „vulgármarxistát”. Adorno azt állította, hogy Brecht órákon át bepiszkolja a körmét, hogy kétkezi munkásnak látsszék. – W. H. Auden, akivel egy ideig együtt dolgozott „kifejezetten kellemetlen embernek” nevezte. Amikor Brecht szakított vele, ezt írta róla: „egyike azon keveseknek, akik valóban rászólnak a halálbüntetésre. Még azt is el tudnám képzelni, hogy magam hajtsam végre rajta.” (P. Johnson i. m. 306.) – Thomas Mann sem szerette Brechtet, és sztálinista elvei miatt szörnyetegnek nevezte. Brecht visszaadta a kölcsönt, és ilyen jelzőkkel illette: „Mann, az a kis novellaíró, klerikális-fasiszta hulló.”

Tény, hogy a kortársírók közül az ő világszemlélete volt talán a legsilányabb. Filozófiája svejki alapokon állt. A legszomorúbb, hogy magát az életet sem becsülte. „*Ne felejtsük el, hogy az egész élet egy nagy svindli. A művészet is az.*” Szerinte, ha az ember talpon akar maradni, bele kell mennie a csalásba, óvatosan és ügyesen. Művei bővelkednek a hasonló tanácsokban. A *Dobszó az éjszakában* a megalkuvó, gyáva katonával mondatja, hogy „én disznó vagyok, és a disznó mindig hazamegy a háborúból.” *Galilei életé*-ben a főhős, Galilei behódol Medici hercegnek: „Úgy látom, túlságosan alázatosnak találod levelem... A magamfajta ember csak hason csúszva érhet el egy félig-meddig tisztességes állást. Jól tudod, megvetem azokat, akiknek annyi eszük sincs, hogy a gyomrukra keressenek”... Ezek és az ehhez hasonló kijelentések nemcsak deheroizálják a történelem nagy alakjait és jellemeit, hanem megmérgezik a nézők, és rajtuk keresztül az egész társadalom moralitását. Brecht ezért a legveszélyesebb álpróféta: *mérgez és fertőz*.

Önzése és gögje oly méreteket öltött, hogy az már önpusztító volt. Korán, 58 évesen a szíve ölte meg. Épp akkor, amikor hivatalosan is megkapta az annyira óhajtott színházépületet. Azzal ünnepelte győzelmét, hogy jötevőjének, Harich professzornak csinos feleségét elcsábította, és első számú szeretőjévé nevezte ki. A magába roskadt Harichnak a következő cinikus tanácsot adta: „Váljon el. Két év múlva újból feleségül veheti.” – sejtve, hogy addigra úgyis vége lesz ennek a szerelemnek is. Ám addigra gyakorlatilag neki lett vége. Épp azon töprengett, hogyan feküdjön be egy nyugat-berlini „kapitalista” klinikába, amikor 1956. augusztus 14-én szívtrombózis elvitte. Azt kérte, hogy acéltörrel szúrják át a szívét, mihelyt meghal. Kérésének eleget tettek. Sokan, akik ismerték, ekkor tudták meg, hogy egyáltalán volt szíve...

A vele legtöbbet foglalkozó írónak, Paul Johnsonnak szavaival zárom a Brechtről szóló fejezetet: „*Igyekeztem felkutatni valamit Brecht védelmére... Az általam vizsgált értelmiségiek közül ő az egyetlen, akinek nincs mentsége.*”

Ernest Hemingway

Most olyan ismert és közkedvelt íróról kívánok szólni, akiről sokan azt vallják, hogy a múlt század Amerikájának megtestesítője volt, – hasonlóképpen, ahogy Voltaire Franciaországot testesítette meg az 1750-es, vagy Byron Angliát az 1820-as években.

Kezdetek

Ernest Hemingway 1899-ben született egy Chicagóhoz közeli barátságos kertvárosban. Atyja, Edmunds kiváló orvos volt, anyja, Grace rendkívül értelmes, hatalmas akaraterejű, sokoldalú nő volt. Festett, bútort tervezett, prózát, verset írt, szépen énekelt, számos hangszeren játszott, dalokat szerzett, amelyeket ki is adott. Mindketten megpróbálták kulturális örökségüket továbbfejlesztve átadni gyerekeiknek, akik közül Ernest volt a kedvenc, mint a legidősebb fiú. A protestáns erkölcsi szabályok betartását a legapróbb részletekig elvárták, – reggelenként közösen imádkoztak, zsoltárokat énekeltek, és mindennemű kihágást keményen megtoroltak. Büntetés után le kellett térdelniük, hogy bocsánatért imádkozzanak Istenhez.

Most olyan témához értünk, aminek mélyebb megismerése nélkül aligha tudnánk megmagyarázni mindazt a borzalmat, ami Hemingway életét oly szánalmasan sötétté tette. A pedagógia és a modern karakterológia jól ismeri azt a gyűlöletig fokozódó, már-már perverz reakciót, ahogy az életet élvezni akaró fiatalember reagál a szülők terrorjára. Márpedig jelen esetben erről van szó. Tudniillik a szülők oly drákói szigorral akarták gyermekeiket, elsősorban Ernestet, az erkölcsös életre nevelni, hogy magát az erkölcsöt utáltatták meg vele. Az apa borotvaszíjjal, az anya hajkefével verte el. Száját keserű szappannal mosták ki, ha hazugságon vagy káromkodáson kapták. Az anyja hagyományos protestáns példaképet akart belőle nevelni: ne dohányozzon, ne igyon, házasság előtt ne éljen nemi életet, feleségéhez legyen hű, és szüleivel, főleg anyjával mindig engedelmes és tisztelettudó. Dr. Hemingway a kereszténységet a férfibecsülettel és úriemberi magatartással azonosította. „Azt akarom, hogy képviselj mindent, ami az Emberben jó és nemes, bátor és lovagias. Féld Istent és becsüld a Nőt.”

Mint látni fogjuk, Hemingway ördögi megszállottsággal a felsorolt összes elvárásnak épp az ellenkezőjét tette. Aligha szorul magyarázatra, hogy öngyilkossággal befejezett életének és rémtetteinek gyökerei gyermekkorához, fiatal éveikhez nyúlnak vissza. Ernest ugyanis teljes egészében elutasította szülei hitét, és ezzel együtt minden készletét, hogy megfeleljen a fiúkról alkotott ideájuknak. Tizenhét éves korában megismerkedett egy olyan családdal, mely tudatosan ateista volt. A lányok édesapja, Smith professzor, tudományos könyvvel kívánta bizonyítani, hogy Jézus Krisztus nem is élt.

Ezekben az években Hemingway már feladta hitét, felhagyott minden vallásos gyakorlattal, és eldöntötte, hogy mindig mindenben saját tehetségét és kedvét fogja érvényesíteni, saját maga szabja meg önmaga számára a férfibecsület mintaképét. Lényegét tekintve Hemingway erkölcsi normái nélkülöznek minden vallásos színezetet. Magyarán: számára sem a Tízparancsolat, sem az emberi mivoltunkat legmélyebben meghatározó természeti törvények normái sem szentek, sem mérvadók nem voltak. (Ezzel elérkeztünk korunk erkölcsi lazaságának, sőt nihilizmusának témájához.)

Nemcsak nem hitt Istenben, de az intézményes vallást éppenséggel az emberi boldogság akadályának tartotta. Második felesége, Pauline kedvéért áttért a katolikus hitre, de amikor az asszony a születésszabályozással kapcsolatban próbálta betartatni vele a normákat, éktelenül feldühödött, mert számára kényelmetlen volt.

Hemingway vallástagadása a fiatal entellektüel jellemző vonása, annál inkább, mert ezzel párhuzamosan haladt a szülei által képviselt erkölcsi kultúra elutasítása is. Lázadásának célpontja az erős egyéniségű anyja volt. – Ő pedig erős egyéniségű férfivá érett. Nem fértek meg egy csárdában. Ezt eleinte próbálta leplezni, és amikor elköltözött hazulról, a következő megtévesztő sorokat írta: „Ne aggódj, ne sírj és ne idegeskedj amiatt, hogy jó keresztény vagyok-e. Az vagyok, mint régen, ugyanolyan mélyen hiszek, mint régen, és minden este imádkozom.”

Ez a hazug félrevezetés csak rövid ideig tartott. Grace ugyanis hamar ráébredt a rettenetes valóságra: nemcsak elvesztette fiát, de tudomásul kellett vennie, hogy szemefénye, Ernest, ateista lett.

1920 júliusában írt fiának egy intő levelet. – Megtudta ugyanis, hogy Ernest a háború végén az olasz fronton egy mentőalakulatnál teljesített szolgálatot, és itthon afféle háborús hősként mutogatta magát. Nem dolgozott. Tétlenkedő magatartása annyira elkésérítette anyját, hogy keserűen kifakadt. *„Amíg magadhoz nem térsz, Ernest, és nem hagysz fel az élvhajhászással, amíg abba nem hagyod, hogy szép arcodból húzz hasznót, és elhanyagolod kötelességeidet, amelyekkel Istennek és Megváltódnak, Jézus Krisztusnak tartozol, nincs előtted más kilátás, csak a csőd. A számlád negatívban áll.”*

Fia három napig ült a levél felett. Reakciója még nyolcvan év távlatában is rémisztő hatással van az emberre. Anyját ettől kezdve legnagyobb ellenségének tartotta. Baráti köre előtt ezt nem is titkolta. Egyikük így nyilatkozott: „egyetlen olyan emberrel sem találkoztam, aki szívből így gyűlölte az anyját, és ez Hemingway volt”. Lanham tábornok így emlékezik: „Ernest Hemingway, amióta ismertük egymást, mindig csak »*annak a dögnék*« nevezte az anyját. Legalább ezerszer elmondta nekem, hogy, miért és mennyire utálja”. Még 1949-ben is gyűlölte a nyolcvanadik éve felé közeledő anyját, amit kiadójának is megírt kubai otthonából: „Nem fogom meglátogatni, és ő is nagyon jól tudja, hogy nem jöhet ide.”

– Ha egy pillanatot szánunk a karakterológiai összefüggésekre, nagyon érdekes eredményhez jutunk. Grace, az anya, és Ernest, a fia között az ún. Oedipus komplexum megfordítottját analizálhatjuk. Míg ugyanis az anya–fia közti sokszor elszakíthatatlan érzelmi kapcsolat gyakori tünet a pszichológia világában, addig a Hemingway féle szindróma, vagyis az anya-gyűlölet ilyen intenzitással igen ritkán fordul elő. –

Hemingway az anyagyűlöletet valóságos filozófiai rendszer szintjére emelte. Utálata meghaladta azt a tisztán pragmatikus ellenérzést, amelyet Marx tanúsított anyja iránt, és érzelmileg inkább azzal rokonítható, amit Marx magával a kapitalista rendszerrel szemben táplált. Hemingway abban a hitben élt, hogy hamis világot örökölt, amit szülei vallása és erkölcsi elvárásai szimbolizáltak, és ezt egy igaz világgal akarta helyettesíteni. (Lényegében Hemingway-nél is az erasmusi *Philosophia Christi* megtagadása, és helyébe egy újnak állítása szerepel. Épp ezért sorolom Nyugat álprófétái közé!)

De mit értett azon, hogy „igaz”? Azt most már biztosan állíthatjuk, hogy nem a szülői kereszténység örökölt és kinyilatkoztatott igazságát, sem más hit vagy ideológia igazságát értette ezen, hanem azt az igazságot, amit ő annak látott, hallott, érzett, szagolt és ízlelt. Irodalmi filozófiáját legegyszerűbben így lehetne összefoglalni: *„Lelkiismeretes ragaszkodás saját tapasztalatom igazságához.”*

Hemingway, a démon

Tudatosan készült arra, hogy egyre nagyobb tömeget tartson befolyása alatt. Ennek vetett alá mindent. Előbb meg kellett tanulnia tökéletesen írni, hogy annál erősebb hatással legyen olvasóira. Hemingway különös figyelmet fordított a kifejezések pontosságára. Hitt a „*mot juste*”-ben, vagyis abban, hogy az igazi írónak mindig egyetlen pontos és megfelelő szót

(igét, jelzöt) szabad csak használnia. „*A próza építészet – írta – nem lakberendezés, a barokk kora pedig véget ért.*”

Érdemes elolvasni, mint vélekedik Tolsztojról: „... csodálatos, megragadó leírásai vannak, ... többet teremtett, mélyebb megértéssel, mint bárki más. De messianisztikus gondolkodása nem ér többet bármely hitbuzgó történelemprofesszorénál”. Hemingway valóban sohasem prédikál az olvasónak, de még csak nem is bökdösi oldalba, hogy figyelmét a szereplők magatartására irányítsa. Írásainak középpontjában a cselekvés áll. Regényei cselekvési regények, ugyanakkor ideologikus regények, mert szemében nem létezett morálisan semleges cselekedet. Még egy étkezés leírása is erkölcsi erejű, mert fogyasztani lehet jót is, rosszat is, és az evésnek, ivásnak is van helyes és helytelen módja. Szinte minden cselekedetet végbe lehet vinni helyesen és helytelenül, – pontosabban nemesen és nemtelenül. Még a házasságtörést is... Hemingway ui. mindig arról akar írni: hogyan állnak a dolgok valójában, nem pedig arról, hogy milyennek kellene lenniök. (Jó példa erre egyik legismertebb regénye: *Akiért a harang szól.*)

Érthető, hogy édesanyja, Grace, kétségbeesve figyelte fia moralitásának egyre mélyebbre süllyedését, amit a keresztény elvekhez viszonyítva a teljes nihilizmusnak nevezett, hiszen amire tanította, és amit megértett a kereszténységből, azt megvetette, kigúnyolta. A Miatyánk szentségtörő paródiáját írta meg a *Tiszta, világos kávéház* című novellájában, – a keresztre feszítésből a *Halál délutánjában* üzött gúnyt. Az *Ötödik hadoszlop* című drámájában pedig megáldanak egy köpöcsészét.

Közben megteremtette saját közönségét, **és olvasóit megfertőzte saját ízlésével** (vö. Paul Johnson i. m. 247.). Sorra jelentek meg művei: *A mi időnkben*, *Fiesta*, *Búcsú a fegyverektől*, *Férfiak nők nélkül*... Ezeket százezres példányszámban világszerte olvasták. Hemingway hatására lehetetlen volt nem felfigyelni. Már 1927-ben ezt írta róla a recenzor a New York október 28-i számában: „Írásai veszélyt jelentenek, mert az egyszerű dolgok, amiket művel, olyan könnyűeknek látszanak. **De nézzék csak meg azokat az ifjakat, akik megpróbálkoznak vele!**”

Hogy sikerének mi a titka? Egyik megnyilatkozásával lehetne legtömörebben megfogalmazni: „*Találd meg az érzelem forrását, azt az eseményt, amely izgalomba hozott. Írd le olyan tisztán, hogy az olvasó is érzékelhesse... és mindezt tömören, minden felesleges szót, jelzöt elhagyva... Legyen méltóságunk a körülmények szorításában: grace under pressure.*” És közben a szerző nem mutat rá erkölcsi tanulságra, hisz a cselekedetek magukért beszélnek, melyek egy ki nem mondott, ki nem fejtett morális keretbe vannak foglalva. A tragédia abban rejlik – és ezért is érezték már kortársai is veszélyesnek –, mert kiderül, hogy az író által bemutatott értékrend is csak illúzió, vagy téves ítélet eredménye. Így válhat egy házasságtörés, rablás, gyilkolás is szimpatikussá az olvasó szemében, hisz a „hős” csupán külső rosszindulatnak, vagy a tények makacosságának esik áldozatul. (Ez a szemlélet, illetve szemléltetés vezet ahhoz a jelenséghez, amikor a közönség egy rablógyilkosnak, és nem a nyomozóknak szurkol!!). Itt már démoni kategóriákban mozgunk...

Miután kidolgozta stílusát és saját etikáját, szükségszerűen azon kapta rajta magát, hogy mind a kettőt kezdi megvalósítani saját életében. Annyira beleélte magát hőseinek sorsába, hogy áldozata, foglya és rabszolgája lett saját képzeletének, és így rákényszerült, hogy azt a valóságban kiélje. Aki ebbe az örvénylő spirálba behajítja önmagát, szabadulni belőle aligha képes. Így lett Hemingway-ből, a legtehetségesebb, legzseniálisabb íróból sztár, önmagát mutogató kalandor, sőt élete alkonyán sokakban undort keltő, szánalomra méltó figura, amit már ő maga sem tudott elviselni.

Életének erről a tragikus szakaszáról (egyre erősödő depressziójáról, maximális méretet öltő alkoholizmusáról, „háreméről”, stb.) nem kívánok bővebb beszámolót nyújtani, – erről Paul Johnson kimerítő képet ad (vö.: *Értelmiségiek* 254–282.). Itt mindössze a leglényegesebb epizódokra, és azok összefüggéseire mutatok rá a teljesség igénye nélkül.

A Hemingway-szindróma az Evangélium mérlegén

A *Világnézeti Figyelő* célul tűzte ki, hogy az egyetemes társadalmat, vagyis az egész világot befolyásolni képes személyiségek működését (nemcsak alkotásaikat, hanem személyiségüket is) megbízható dokumentumok alapján analizálja, majd ennek leglényegesebb elemeit az evangélium mérlegére téve, elkészítse a szintézist.

Ehhez előljáróban még annyit kell hozzáfűznöm, hogy a transzcendens, isteni, evangéliumi igazságok érvényességét nemcsak úgy lehet bizonyítani, hogy az alapigazságokat (törvények, erények-bűnök, szentségek) megismerjük, tanuljuk, gyakoroljuk, hanem úgy, hogy az ellenkező pólusról elindulva, épp azt mutatjuk be, hogy hová vezet azoknak az élete, magatartása, életstílusuk követése, akik írástudói (clerc = klerikus) hivatásukat megtagadva fellázadnak a Teremtő Isten által kijelölt törvények ellen. Ezt nevezem „fordított bizonyítási eljárásnak”... Ezt igyekszem bemutatni Hemingway esetében is.

Az okság elve sok évtizedes ostrom után újból bevonult nemcsak a természettudományok, de a filozófia, sőt a pszichológia világába is. A gén-struktúrák, örökölt hajlamok érvényességéről ma már könyvtárnyi ismeretünk van.

Visszatérve jelen témánkra, meggyőződésem, hogy Hemingway sorsáért a szülők (dr. Edmunds és felesége, Grace) legalább úgy felelnek Isten és az emberiség „ítélőszéke” előtt, mint az ellenük, és az általuk torzítva bemutatott evangélium ellen fellázadt fiúk, Ernest Hemingway.

Az irodalomtörténészeknek köszönve, a lankadatlan kutatásuk nyilvánvalóvá tette, hogy Hemingway alkoholizmusának gyökere épp Grace abszurd nevelési szisztémájához nyúlik vissza. Szülei drákói szigorát a szomszédától kapott igen erős almabor rendszeres fogyasztásával igyekezett ellensúlyozni. A többi adat felsorolása ezek után számomra feleslegessé vált. Mégis álljon itt egy-két adat.

Egyszer MacLeish-nek ezt mondta: „Az a baj, hogy egész életemben, ha igazán rosszul mentek a dolgok, ittam egyet, és rögtön minden rendbe jött.” Az 1920-as években, pl. Párizsban egy étkezéshez öt-hat üveg vörösbor is megivott.

„**Have a drink**”, – a szájhagyomány tőle eredezteti a húszas évek kedvelt kifejezését: „*Igyál egyet*”. Testvére arról számol be, hogy az 1930-as évek végén napi tizenkét whisky-szódát is megivott. 1948-ban a havannai kereskedők róla nevezték el az egyik legerősebb koktélt, a „Papa Double-t” (rum, grapefruit és maraschino keverék). Egy interjú alatt hetet „dobott be”, – ahogy ő szokta ezt a „műveletet” hívni. Az 1930-as években, Key Westben a szokásos napi adag sem volt elég, lefekvéskor egy üveg pezsgőt vitt magával. – Különösen nők társaságában szeretett inni, mert úgy érezte, hogy ez anyja beleegyezését helyettesítette. Nem egy esetről tudunk, amikor ő tette iszákossá szeretőit (vö. Johnson i. m. 277.).

Nem kedvtelésből, és különösen nem megszügyenítésből ragadtam ki ezt a néhány megdöbbentő epizódot, hanem egy sokkal nagyobb tragédia előzetes magyarázatának szándékával. Ugyanis a kamaszkorában kialakult depresszióját ezzel a fékevesztett alkoholizálással akarván elviselhetőbbé tenni, fokozatosan tönkretette személyiségét oly mértékben, hogy lassan hitelét veszítette mindenki előtt. Johnson oldalakon át sorolja fel hazugságait. Végül senki nem tudta, hogy mikor mond igazat. Kétszínűségének egyik legkirívóbb epizódja a spanyol polgárháborúban viselt dolgai (*Akiért a harang szól*).

Miközben harcos baloldali forradalmárnak tettei magát, nyíltan bevallja: „*Mindig a kizsákmányolt dolgozó nép oldalán állok a földbirtokosokkal szemben, még akkor is, ha kocsmázni vagy galambra löni a földbirtokosokkal járok*”. Nem szólva arról, hogy e véres háborúban született regényének óriási bevételével alapozta meg egész dorbézoló jövőjét, és

ebből a vagyonból élhetett legfőbb szenvedélyének, a mélytengeri horgászásnak (*Az öreg halász és a tenger*).

Ami ennél is tragikusabb, tömény alkohol-szenvedélyével aláásta nemcsak egészségét, hanem ragyogó írói talentumát is. 1950 után már írni is csak akkor volt képes, ha előbb leitta magát. És amilyen mértékben szembesült ezzel a szörnyű valósággal, és minél több kéziratát adták vissza a kiadók, annál katasztrofálisabb méreteket öltött a züllése. Ő, aki valamikor kalandhős volt, és rajongói közt Marlene Dietrich neve is szerepelt, néhány év leforgása alatt úgy megváltozott, hogy külseje undort váltott ki. Arcán, testén egyre több seb éktelenkedett (mámoros fejjel számtalanszor karambolozott). Egyik felesége a sok közül, Martha, azt mondta róla: „Nem láttam még embert, aki ilyen hihetetlenül piszkos volt, és aki ilyen keveset adott volna magára”.

Természetesen Hemingway-nél sem maradhatott el a póz. Ahogy Tolsztoj levetette magáról főúri allűrjeit, és a csizmás parasztok kosztümében járt, úgy Hemingway is hagyományos helyi ruhában járt, narancssárgás-rózsaszínre festett viseletet öltött, mint a maszajok, leborotvált fejjel járt, mint a bennszülöttek. Macskái rámásztak asztalára, ágyára... és mindent ellepett a bűz...

Első feleségétől, Pauline-től származó fia így ír „erről” a Hemingway-ről: „*Jó egy domináns személyiség hatása alatt állni, amíg egészséges, de amikor lélekben elrothad, hogyan mondd meg neki, milyen undorító*”... Rettenetes ilyen ítéletet hallani egy apáról, a fia szájából.

Az utolsó, szánalmat keltő fénykép, amelyen idahói háza környékén sétál, magáért beszél. De még így megállt a lábán, még élt – és ez a gondolat kezdett számára elviselhetlenné válni. Annak idején apja a halálos betegségtől való félelmében lett öngyilkos. Hemingway viszont attól félt, hogy betegségei nem halálosak. *1961. július 2-án, miután depressziója és paranoiája miatt sikertelen kezelésen esett át, felkapta legjobb duplacsövű puskáját, beledugott két töltényt, és szétlőtte a koponyáját.*

Miért kívánta Hemingway a halált? Talán így lehetne némi magyarázatot adni a kérdésre. Bár megteremtette saját kódexét: *a becsület, az igazság és a hűség kódexét*, mindhárom tekintetében gyengének bizonyult, és kódexe is cserbenhagyta őt. Egyre jobban úgy érezte, hogy nem ér fel a saját maga által felállított szinthez. Élete végén egyre nagyobb mennyiségben termelte a kiadhatatlan anyagot, – érezte, tudta, hogy színvonal alattiak.

Művészete ölte meg! És élete álljon mementóként minden cleric, azaz írástudó előtt: a művészet az Abszolútumtól, a Szépségtől, a Teremtő Istentől kapott ajándék. Fellázadni e legnagyobb igazság ellen büntetlenül nem lehet!

A másik elgondolkodtató igazság: az élet első szakaszában a szülők felelőssége felmérhetetlen. Ki tudja, mi lett volna Hemingway-ből, ha szülei a krisztusi szeretet légkörével vették volna körül?!

Karl Marx

Kevesen mondhatják el magukról, hogy térben és időben olyan ijesztő mértékben tudta volna két táborra osztani a világot, mint ahogy azt Karl Marx meg tudta tenni a XIX. század második felétől kezdve a XX. század végéig. Mivel a neve körül kialakult mítosz legfőképp elveivel foglalkozott, semmint életével, mindenekelőtt nézzük meg közelebbről, ki is volt ő tulajdonképpen.

Családi háttér, származás

Nagyszülei mindkét ágon rabbik voltak. Apja, Heinrich Marx, eredeti nevén Hirschel ha-Levi Marx, leszármazottja a híres mainzi rabbinak, akinek fia, Jehuda Minz, a paduai Talmud-iskolát vezette. Anyja is híres bölcs rabbik leszármazottja volt. Marx a poroszországi Trierben született 1818. május 5-én. Nyolc testvére volt. A család vitathatatlanul a középosztályhoz tartozott. Apja ügyvéd volt és tizennyolcadik századi franciának is beillett volna, olyan jól ismerte Voltaire és Rousseau írásait. Az 1816-os porosz törvények értelmében állását csak akkor tölthette be, ha családjával protestáns hitre tér. 1824. augusztusában az egész család megkeresztelkedett. Karl Marx tizenöt éves korában konfirmált. Zsidó nevelésben sohasem részesült, és ez soha nem is érdekelt. Életműve ennek ellenére talmudista jellegű, mert lényegében nem más, mint a szakterületén működők munkáinak a kommentálása és bírálata. A bonni, majd a berlini egyetemen végezte tanulmányait. Letette a doktorátust, és egyetemi katedrára is vágyott. Ez azonban élete végéig vágyalom maradt. Helyette be kellett érnie újságírással, szerkesztéssel. Német-francia újságokban rendszeresen írt, sőt 1843-ban öt hónapig a Rheinische Zeitung szerkesztője is volt. Miután Párizsból kiutasították (1845), Brüsszelbe ment. A Kommunisták Szövetségének megszervezésében tevékenyen részt vett, és 1848-ban megírta híressé vált kiáltványát. A forradalom bukása után kénytelen volt elhagyni Németországot, Londonba emigrált, és haláláig, 1883. március 14-ig itt élt. Ideje legnagyobb részét a British Museumban töltötte, anyagot gyűjtve a tőkéről szóló gigantikusra tervezett munkájához, és igyekezett kiadható formába önteni. Jó azonban megjegyezni, hogy csak az első kötetet rendezte sajtó alá, és adta ki 1867-ben. A másodikat és harmadikat jegyzetei alapján munkatársa, Friedrich Engels állította össze és jelentette meg Marx halála után.

Karaktere

Marxot, a marxizmust, sőt a kommunista proletárdiktatúrát a maga kendőzetlen valóságában nem lehetne alapjaiban megismerni, megérteni, ha nem foglalkoznánk Karl Marx jellemével, dühöngő egoizmusával, velejéig gonosz lelkületével. Akik nem éltek vele, nem is ismerhették, – hiszen kifelé mást mutatott, mint ami ténylegesen volt. Paul Johnson 20 oldalon keresztül számos pontos információt gyűjtött össze családtagok, baráti köre tagjainak vallomásaiból (i. m. 118–138). Ezekből én csupán a legkirívóbbakat emelem ki. Milyen volt tekintete, arca, külseje? Milyen benyomást gyakorolt barátaira, a világra? Nos, az az erőszak, ami kezdettől fogva jelen volt a marxizmusban s a marxista rezsimek viselkedésében, Marx énjének egyik fő megnyilvánulása volt.

Mindenkivel vitázott, erős, durva kifejezéseket használt. A bonni egyetemen a rendőrség letartóztatta, mert pisztoly volt nála. Részt vett a diákháborúskodásokban, párbajozott és a bal szeménél hosszú, mély vágást kapott.

Családi körben sem volt más a helyzet. Valóságos szópárbajokat vívott apjával, anyjával, akivel minden kapcsolatot megszakított. Szerkesztői értekezletei előtt mindig be kellett csukni az ablakokat, hogy az állandó ordítózást ne kelljen hallgatniuk a járókelőknek. Rossz modora volt, de porosz stílusú monoklit viselt.

Marx alacsony, széles vállú férfi volt, haja és szakálla fekete, bőre sárgás. Gyerekei szerencsenek hívták. Hangja érces volt, és ezzel még jobban megrémisztette környezetét. Forradalomtársa, Heinzen emlékezetes portrét festett a dühös kis emberről: „borzas szénfekete hajával és koszos sárga ábrázatával olyan volt, mint egy majom”. Kijelentette, hogy lehetetlen megállapítani, vajon öltözéke és bőre eredetileg is iszapszínű-e, vagy egyszerűen csak piszkos? „Apró, vad, rosszindulatú szeméből időnként gonosz láng csapott ki. Mintha tízezer ördög cibálná a haját.”

Szavajárása volt: „meg foglak semmisíteni”. (Sztálinnak, Trockijnak, Rákosinak és társaiknak volt kitől tanulniuk!) Számos példa mutatja, hogy Marx nem vetette meg az erőszakot, sőt a terrorizmust sem, ha megfelelt taktikájának. Az Internacionálé hágai összejövetelén olyan összecsapásokat provokált, amelyek már előrevetítették a szovjet-oroszországi leszámolásokat. Vagyis semmi sincs a sztálini korszakban, amit Marx magatartása ne jelzett volna előre. A porosz kormányt 1849-ben így fenyegette meg: „Mi könyörtelenek vagyunk, ... Ha eljön az időnk, nem fogjuk leplezni a terrorizmusunkat”. Németországban terjesztett akciótérve kifejezetten pártolta a tömegerőszakot. „Korántsem ellenezzük az ún. kilengéseket, azt hogy a nép kitöltse bosszúját gyűlölt egyénekre vagy középületekre, amelyekhez gyűlöletes emlékek tapadnak. Az ilyen szándékokat nemcsak jóváhagynunk kell, hanem segítenünk is kell a végrehajtásban”. Bizonyos gyilkosságokat is hajlandó volt támogatni, ha célszerűnek látszottak.

Marx örökös dühöngése, keserősége és diktátori szokásai kétségkívül azt mutatják, hogy tudatában volt valóban rendkívüli adottságainak, és nagyon bántotta, hogy nem használhatja őket jobban. Mivel nem sikerült egyetlen forradalom élére sem kerülnie, nem lehetett „vezér” (Führer), így felgyülemlett haragja könyveiben és napi életében, tehát környezetében forrt tovább.

Bár közvetlenül vér nem tapadt kezéhez, de például magánkívül volt a dühtől akkor is, amikor megtudta, hogy Makszim Kovalevszkij-nek nem sikerült 1878-ban megölni I. Vilmos császárt. De dührohámok közepette írta *A tőkét* is.

Karakteréből következett, hogy egyetlen cselekedete vagy vállalkozása sem volt mentes az öncélúságtól, – mindent maga akart csinálni. Egyénisége önmagában hordozta a diktatúra minden ismervét. Legközelebbi munkatársa, Engels ezeket írja a *Neue Rheinische Zeitung* szerkesztőségében tapasztaltakról: „Egyszerűen diktatúrává szervezte át a szerkesztőséget, mindenben ő diktált”. Tehát a diktátor megtestesítője volt, és éppen ezért irtózott minden véleménynyilvánítástól, szavazástól. A brit parlament demokratikus választásait újságíróként „szeszgőzös orgiáknak minősítette”.

Bármennyire hihetetlennek tűnik és elképzelhető, hogy olvasóim egy része számára perverznek tűnik a most következő párhuzam Marx karaktere és alkotása között, mégis le kell írni a szintiszta igazságot (a témának irodalma van, és Paul Johnson idézi is azt i. m. 125 és 564). Tény, hogy roppant egészségtelenül élt: ritkán fürdött, alig mosdott, igen keveset mozgott, agyonfűszerezett ételeket evett, sokat dohányzott, sokat ivott, főleg erős sört, ami állandó máj betegséget okozott. Mindez együttesen elegendő magyarázatot nyújt arra, hogy testét sokszor kelések, furunkulusok lepték el.

Ezt valóságos sorscsapásnak tekintette, és évtizedekig kínozta. A kelések néha mindenütt megjelentek a testén: az arcán, az ornyergén, az alsótestén és a penisén is. 1873-ban idegösszeomlást idézett elő ez a rettenetes állapot és gyötrő fájdalom. Idegei felmondták a szolgálatot, ami remegéssel és iszonyú dühkitörésekkel járt.

Ezekről természetesen a Marx-dicsőítők tábora és irodalma mélyen hallgat, pedig a kritikai kiadásnak számító Marx-Engels Gesamt-Ausgabe 31. kötetének 305. lapján maga Marx kijelentése igazolja, hogy ebben a rémisztő testi-lelki állapotban írta életének egyetlen maradandó alkotását, *A tőke* első kötetét. Íme az idézet, amit mogorva hangulatban írt Engelsnek: „Bármí történik is, azt hiszem, a burzsoázia, amíg el nem tűnik, megemlegeti a karbunkulusaimat.”

Moralitása. Erkölcsi élete és elvei

Célunk Marx esetében sem az, hogy irodalmi vagy tudományos műveit elemezzük, hanem az, hogy feltárjuk igazi énjét, belső világát, azt az értékrendet, ami szerint élt, ítélt és cselekedett az emberiség javára vagy kárára.

Ő is, mint a többi álpróféta, nagyon vigyázott arra, hogy családjá, környezete, a társadalom egésze nemes, tiszta erkölcsű „mesternek” ismerje. Látni fogjuk, hogyan manipulálta saját cselekedeteit. Paul Johnson külön fejezetben elemzi Marxnak azt a groteszk fogyatékoságát, ami nem csupán dühöngéseinek, de minden bizonnyal a kapitalista rendszer iránti gyűlöletének is egyik fő oka. Fiatalságától kezdve haláláig ugyanis nem tudott bánni a pénzzel. Emiatt már egyetemista korában pénzkölcsönzők markába került. Nyakra-főre vett fel kölcsönöket, nem törődve a feltételekkel, és mindig meglepődött és őrjögött, amikor a kötelezvény összegének a kiegyenlítése, a magas kamatokkal együtt esedékessé vált. Jóllehet a kamatok felszámítása minden tőkés gazdaságnak lényeges eleme, Marx éppen saját érdekeltsége miatt a kamatok felszámítását az emberiség elleni bűnnek minősítette, amely módot ad az embernek ember ellen és ember által való kizsákmányolására. És most jön ő, a „megváltó”, aki egész rendszert dolgozott ki a kizsákmányolás felszámolására.

Marx viselkedésében az a visszataszító, hogy közben – épp kölcsönadóinak egyre agresszív követelése miatt – ő maga volt a legkíméletlenebb kizsákmányolója családjának, apjának, anyjának, rokonainak. Mivel apja szemére hányta viselkedését, megsértődött, és nem ment el a temetésére sem. Utána édesanyját molesztálta kölcsönkéréseivel, aki mindennemű segítséget megtagadott tőle. A családi krónika úgy tudja, hogy édesanyja így fakadt ki: „Karl jól tenné, ha gyűjtene egy kis tőkét, nemcsak írna róla”!

Mivel a kölcsönzők legtöbbször zsidók voltak, Marx is azok közé az ún. „nemzsidók” közé sorolandó, akik saját fajtájukról a legkeményebb bírálatot fogalmazták meg. Ez a szinte gyűlöletté torzult zsidóellenesség már korán megfigyelhetővé vált. Marx első komoly írásában, *A zsidókérdéshez* című két tanulmányában (1844) Bauer antiszemitizmusát nem kifogásolta, sőt osztozott benne. Ezt írja: „Vizsgáljuk meg a valódi világi zsidót, nem a szombat-zsidót, hanem a köznapi zsidót... Vajon mi a zsidóság világi alapja? A haszonlesés. Mi a zsidóság világi kultusza? A kufárkodás. Mi a világi istene? A pénz.” Marx szerint a zsidók idők folyamán elterjesztették ezt a gyakorlati vallást... „A pénz Izrael féltőn szerető istene, aki előtt nem lehetett más isten... A zsidók istene elvilágiasodott, világistenné vált. A »pénzzsidó« korunk egyetemes antiszociális eleme lett, és ahhoz, hogy a zsidó lehetetlenné váljon, meg kell szüntetni az előfeltételeit, sőt magát a lehetőségét is annak a fajta pénzügyi tevékenységnek, mely létrehozta.”

Marx szerint, ha sikerül megszüntetni a pénzzel szembeni zsidó magatartást, mind a zsidó, mind a vallás eltűnik. A kufárkodás és a pénz, vagyis a reális zsidóság alól való emancipáció volna korunk önemancipációja. Marx azonban itt nem állt meg, hanem átvitte gondolatait a kereszténységre is. Álláspontja szerint ugyanis a zsidó korrumpálta a keresztényt, és meggyőzte, hogy nincs egyéb hivatása idelent, mint gazdagabbá lenni szomszédainál, hiszen a föld nem más, mint tőzsde. (A zsidókról szóló esszék megtalálhatók a Marx-Engels *Collected Works*-ben, London 1975., 3. kötet, 146–174. oldal).

Ami családi életét illeti, sokkal kiegyensúlyozottabbnak látszik, mint az eddig elemzett álpróféták. Azonban más a valóság és más a látszat...

Tény, hogy szerelmi házasságot kötött egy skót nemesi származású lánnyal, Jenny von Westphalen-nel, akit a ténylegesnél előkelőbbnek tüntetett fel. Marx sokat hangoztatta, hogy az igazi arisztokratákkal jobban megfér, mint a kapzsi burzsoákkal. „Jenny, miután ráébredt a szörnyű valóságra, hogy egy hontalan, dologtalan forradalmár felesége, szívesebben választotta volna, kisszerűsége ellenére is, a »burzsoá« egzisztenciát.” (i. m. 130.) 1848 elejétől tíz évig valóságos rémálom volt az élete. Marx Belgiumban bíróság előtt állt. Jennynek is egy cellában kellett töltenie az éjszakát egy sereg prostituált között. Másnap a határra vitték őket és kitoloncolták az országból. Angliában biztonságban, de nyomorban éltek. Felesége jóban-rosszban hűségesen férje mellett állt, még akkor is, amikor utolsó ékszere is a zálogházba került. Közben már négy gyermeket szült. Guidót, a negyediket minden bizonnyal a nagy nyomor vitte a halálba. Jenny 1860-ban megkapta a himlőt, és maradék szépségét elvesztve visszahúzódott, és Marx életének háttérében tevékenykedett. Megfáradt, és nem ok nélkül kiábrándult asszony lett belőle.

Élt Marxék lakásában ugyanis egy szolgáló, akit Jenny magával hozott szülei otthonából. Helennek hívták, „Lenchen”-nek becézték. Teljes ellátást kapott, de Marx, a munkások forradalmára, soha egy árva garast sem adott neki. Másként mutatta ki bizalmát: a szeretőjévé tette, méghozzá mindjárt házasságuk elején, 1849-ben, a család életének legsötétebb korszakában. Nagyon ügyesen kellett álcázniuk ezt a szerelmi viszonyt, mert mindössze két szobájuk volt, és a lánygyerekek szeme előtt zajlott az élet. A botrány akkor érte el tetőfokát, amikor a szolgálót is, feleségét is teherbe ejtette. De minderről nem volt szabad tudniuk a forradalmártársaknak, akik egymásnak adták a kilincset. Jenny természetesen mindent megtudott, hisz Lenchen otthon hozta a világra fiát, Freddyt.

Marx legszívesebben Rousseau példáját követve, árvaházba küldte volna saját fiát. Lenchen, a szolgáló azonban keményebb fából volt faragva, és ragaszkodott hozzá, hogy fia az ő nevét viselje. Freddyt egy munkáscsalád gondjaira bízta, de megengedték, hogy időnként eljöjjön a házukba. A főbejártot azonban nem használhatta, és csak a konyhában lehetett együtt az anyjával. Géplakatos szakmát tanult, 36 éves korában megkapta szakmunkás-bizonyítványát.

Az ember azt gondolná, hogy Marx, a munkások legőszintébb jötevője, sorsuk ismerője és ügyük pártfogója, legalább saját munkás-fiának megélhetéséről, jövőjéről gondoskodott volna, taníttatta volna őt. – Teljes tévedés! Marx látni sem akarta! Találkozni sem akart vele. Valószínűleg a véletlen hozta úgy, hogy egyszer elmentek egymás mellett a konyha külső lépcsőjén, – de egyikük sem tudott a másikról...

A szobatudós tantételei. Marx tudatos ferdítései

A teljes igazság megköveteli, hogy megvizsgáljuk, milyen értelemben lehet Marxot tudósnak nevezni, és létezik-e igazán „marxi filozófia”? Paul Johnson határozott nem-mel válaszol. Összefoglalónk végén ezt is elemeznünk kell.

Mint említettem, életének nagy részét – 34 évet – a British Museumban töltötte, hogy anyagot gyűjtsön a tőkéről szóló munkájához. Több mint 100 jegyzetfüzetet írt tele sokszor olyan régi adatokkal, melyek már elavultak. De őt nem érdekelte a valós élet. Szobatudós volt, és számos olyan cikket írt ezekre az adatokra hivatkozva, melyek nem fedték a valóságot. Marx egy gazdasági hetilapba írt cikket a sziléziai takácsok nehéz helyzetéről, de sose ment el Sziléziába, és egyetlen takáccsal sem beszélt.

És az adatgyűjtés folyt tovább évtizedeken keresztül a nagy életmű megírásához, *A tőkéhez*, melyet eleve hat kötetre tervezett, a következő tárgykörökkel: tőke, föld, bérek és munkaerő, az állam, a kereskedelem s végül a világpiac és a válságok. A nagy álomból, a

gigantikus méretek fantáziájából nem lett semmi. De az „álmodozó” egyik könyvet falta a másik után, csak azért, hogy előre kieszelt teóriájához megfelelő mennyiségű adatot, bizonyítékot gyűjtsön. Ezt a kemény kritikát mondatról mondatra igazolnom kell, hiszen itt nem másról van szó, mint Marx tudós-mivoltának kétségbevonásáról.

1.) Mi volt az az előre kieszelt teória? Egy költői látomás, mely már kamaszkorában felrémlt előtte: feltartóztatathatatlanság jön az általános válság. Ennek a vízióknak egész életében rabja volt. Már fiatal kori versei is telve vannak rettentő átkokkal. Ő maga, Isten szájába adva a szót, ezt mondja: „Szörnyű átkokat fogok szórnival az emberiségre”. Szerette idézni Faustból a mefisztói mondatot: „Minden születő elpusztulást érdemlő”. A Marxszal foglalkozó szakirodalom egyértelműen vallja, hogy kezdettől végig a fennálló rendszer közeli összeomlásának apokaliptikus víziója izgatta: ott van a *Kommunista Kiáltvány* háttérében s magában *A tőkében* is, melynek ez a csúcspontja. Ezek az elemek minduntalan felbukkannak az 1856-ban elmondott horrorbeszédében is, miszerint „a történelem a bíró, a proletariátus az ítélet-végrehajtó”. Ez a fixa idea, ez a jellegzetesen zsidó messianisztikus idea ott volt Marx agyában kezdettől haláláig, és ennek elkerülhetetlen voltára keresett bizonyítékokat, ahelyett, hogy a tényeket objektíven vizsgálva haladt volna feléje. Életműve lényegét tekintve ennek a vízióknak akadémikus stílusgyakorlata. Nekikeseredett önjelölt professzorként a fejébe vette, hogy új filozófiai iskola megalapításával fogja a világot meglepni, ami egyúttal akcióterv is volt: abban reménykedett, hogy hatalomhoz juttatja.

2.) A tények nem érdekelték, még akkor sem, ha azok teóriájának ellentmondók voltak, és saját szemével láthatta annak ellenkezőjét. Ez történt akkor is, amikor beigazolódott, hogy a gyárosok saját érdekük miatt javították munkásaik életszínvonalán, dolgozóik munkakörülményein. Helyzetük tűrhetőbb lett, és a munkások nem lázadtak fel, noha Marx állandóan erről beszélt. A próféta tehát megszegyenült. De ez őt nem érdekelte. Egész műve, nem csupán *A tőke*, arra vall, hogy nem sokat törődött az igazsággal. Sőt időnként tudva és akarva túltette magát rajta. Ez a fő oka annak, hogy a marxizmus, mint rendszer, képtelen megvalósítani céljait. Tudományosnak nevezni pedig egyszerűen nevetséges.

Paul Johnson számtalan példát sorakoztat fel, és dokumentumokkal igazolja, hogy Marx esetében nem tudományról van szó, hanem tudatos hazugságról, szellemi szélhámosságról, mint Rousseau esetében. Legyen elegendő egyetlen példa e kemény bírálat igazolására.

Már az 1880-as években felfigyelt két Cambridge-i tudós arra, hogy Marx rendszeresen visszaél forrásaival. Erről egy tanulmányt is írtak a *Közgazdaság-tudományi Klub* számára. A tanulmány címe magyar fordításban: „Hogyan használja fel Karl Marx a kékkönyveket *A tőke* XV. fejezetében?” Pontos adatokkal, idézetek garmadával igazolták, hogy nem csupán gondatlanságról van szó, hanem tudatos hamisításról. Kategóriákat állítottak fel. Az egyikbe azokat az idézeteket sorolták, amelyeket Marx tudatosan megkurtított. A másikba a fiktív idézetek kerültek, amelyeket Marx egy-egy jelentős különböző részéből állított össze, idézőjelbe téve azokat, hogy így hitesse el olvasóival saját állításainak igazát. Az egyik témával, a varrógéppel kapcsolatban kijelentik, hogy megdöbbenetete őket Marx módszere: „Az adatokat pontosan arra használta fel, hogy az ellenkezőjét bizonyítsa benne annak, ami áll bennük.”

Természetesen a marxista diktatúra évtizedeiben Marx „dogmáinak” hazugságairól nem lehetett beszélni. Tény, hogy állandóan félrevezeti olvasóit, és épp emiatt sohasem lehet bízni benne. *A tőke* nyolcadik, kulcsfontosságú fejezete szándékos és módszeres hamisítás egy olyan tétel bizonyítása érdekében, amelyről a tények objektív elemzése kimutatta, hogy tarthatatlan. Marx igazság elleni bűnei két csoportra oszthatók. 1.) Idejétmúlt anyagot használt teóriájának igazolása miatt, jóllehet a friss adatok épp az ellenkezőjére mutattak rá. 2.) A kapitalizmus jellemzésére olyan iparágakat választott, amelyekben különösen rosszak voltak a körülmények. A tézise ugyanis az volt, hogy a kapitalizmusban egyre romlanak a körülmények. Ezért a kiváló eredményeket és a munkások életének javulásáról készült

jelentéseket elhallgatta. E nélkül egyáltalában nem tudta volna összefabrikálni a nyolcadik fejezetet. Marx valójában a kapitalizmus előtti viszonyokat festette le, nem véve tudomást az igazságról, hogy tudniillik minél több a tőke, annál kevesebb a kínlódás. Módszerére jellemző, hogy a vasutat tárgyalva, régi újságkivágásokat kotort elő „a napokban történt vasúti katasztrófák” bizonyítására. Azt állította ugyanis, hogy a megtett mérföldekhez viszonyítva a balesetek száma emelkedik. Mire *A tőke* megjelent, a vasút a történelem legbiztonságosabb tömegközlekedési eszközévé vált.

Az eddig elmondottaknál is beszédesebb az, amit olyan forradalmártársaival tett, akik ismerték az ipari munkakörülményeket, és politikailag öntudatosokká váltak. Ezeknek az embereknek többsége szakmunkás volt: órás, pék, cipész. A vezetőjük erdész. Autodidakták voltak, fegyelmezettek, jó modorúak. Ők is át akarták alakítani a társadalmat, de Marx apokaliptikus látomásait és véres leszámolásait nem akarták elfogadni. Akadémikus zsargonját nem értették. Legádázabb támadásait ilyen munkásságból kiemelkedett vezetők ellen intézte. Fegyelmi tárgyalást kezdeményezett egy William Weitling nevű munkásvezér ellen, mert nem volt hajlandó Marx téziseit elfogadni. Erre a munkás azt válaszolta, hogy ő nem azért lett szocialista, hogy íróasztalnál kiagyalt tanokkal tömje a fejét, hanem olyan munkásokat képvisel, akik két kezükkel keresik meg a kenyerüket. Szemébe mondta Marxnak, hogy nem hajlandó olyanoknak a nézeteit elfogadni, akik nagyon messze élnek az igazi munkások szenvedő világától... – A szemtanúk szerint Marx erre olyan dühbe jött, hogy öklével az asztalra csapott, és a rajta levő lámpa is megingott...

Íme Marx álarc nélkül! Egy erkölcsi nihilista, saját vallását, Istenét is megtagadó ateista zsidó, aki új messiásként lángba borította a fél világot, aki mindig a munkásokról beszélt, de soha egy gyárba nem lépett be, és igazi munkásokkal nemcsak képtelen volt beszélni, de fel is jelentette őket, ha nem fogadták el hamis alapokra épített tanait. Az utolsó két évszázad legborzalmasabb gáztetteit az ő nevében hajtották végre.

Hogy a magyarságnak, a keresztény gyökerekből élő magyar népünknek mit ártott, azt mindegyikünk maga tudja lemérni saját családjá és önmaga sorsában. Ahogy a Rousseau-t követő szabadkőműves Clemanceau hozta ránk Trianont, úgy a testi és lelki fekélyekkel teli Marx és a marxizmus tette tönkre népünk erkölcsi és patrióta jellemét.